

ח. י. בורנשטיין

חשבון שמטים ויובלות

א. סקירה כללית. חליפות מראה הקרה, המשנה פניו שנוי נכר משבעה לשבעה ימים, היו הסבה הראשונה לחלוקת העת לשבועות ימים, ולעשות את יום השביעי ליום שבתון. וחלוקה זו, שהורתה ולדתה בקרב עם האשורים והעברים, שלחה פארותיה למרחוק, עד כי פשטה והקיפה כיום כמעט את העולם כולו; ומספר שבעה – שמצאו לו אחרי-כן חברים, בעולם הגדול ובעולם הקטן (מקרוקוסמוס ומיקרוקוסמוס) או לפי סגנון לשונו של בעל ספר „יצירה“, בעולם ובנפש¹) – נעשה לנערץ ולנקדש בעיני העמים, עד כי היה לפתגם, „שחבב הקדוש-ברוך-הוא את השביעיות תחת כל השמים“ (ספר „יצירה“, פ”ד, מ”ד). והמספר המקדש הזה הרחיב אחרי-כן חוג מעגלו מימים לשבועות ומשבועות לימים, והגנו רואים את היהודים מונים מתחלת קציר שעורים עד תחלת קציר הטים, שבע שבתות תמימות ומצמצמות, ועושים את יום החמשים ליום הבפורים. וכן הם חושבים שנותיהם למספר שבתות שנים, שבע שנים שבע פעמים, ואת שנת החמשים לשנת היובל. שני המנינים האלה אביהם – הנסיון, ואמם – האמונה. הנסיון הורה לאדם, שהזמן שבין קציר השעורים והחטים עולה בקרוב לחמשים יום, הן פחות הן יותר, וכי מעת לעת עליו להוביר את שדהו שנה אחת, לבלתי יחדל תת כחו לו; והנה באה אחריו האמונה ותטבע על שני גבולי הזמנים האלה – שאינם קצויים מטבעם בדיוק מחלט – את חותמה שבעה שבעה – זכר למעשה בראשית; ורגש החסד והצדקה, המחיה את חקי תורת-משה, הקדיש את תבואת שבת הארץ לעני ולגר, ליתום ולאלמנה.

יום השביעי היה קדוש גם לבבלים, ויכולים היינו לחשב, כי נמצא אצלם גם את המנין לשבתות שנים; אולם עד-כנה לא נמצא אצלם כל רשם מן המנין הזה, שכפי-הנראה מיוחד הוא אך לישראל. אבל לעמתיזה מצאתי את המנהג הזה, למנות לשבתות שנים, במקום אשר לא עלה על לב איש לבקשו שם – באי מדגסקר באפריקה (עין גינצל, ח”ב, צד 134). מאין בא אליהם המנין

(1) ככה מצאו ב„עולם“ את שבעת כוכבי הלכת, שהיו ידועים לקדמונים, שעמים רבים ראו את ימות השבוע בשם. ומקצת חכמים נמהרי משפט דמו בלי כל יסוד לחלות בהם את הסבה לחלוקת הזמן לשבועות (עין אידלר, גינצל וסקיפלי)

הזה, קשה לדעת. על יושבי האי הזה השפיעו עמים אחרים, אשר עלו עליהם בהתפתחותם – ההדויים והערביים (מן האחרונים קבלו את שמות ימי השבוע, ואת שמות חדשי החמה, שקראים על שם המזלות המשמשים בהם). ואילו מצאנו אצל אחד משני העמים האלה את המנין לשבתות שנים, היינו יכולים לחשב, שקבלוהו יושבי האי מהם. אבל מאחר שאין הדבר כן, ואחר שידענו שהיתה חלוקת החדשים לשבועות נהוגה שם מקדם (וכן אצל עמים אחרים באפריקה; ולא עוד, אלא מצאנוה אצלם בצורתה העתיקה, כי החדש היה מכיל אצלם שלשה שבועים בני שבעה ימים ואחד בן שמונה ימים), הנה נקל לשער את ההפך, שיושבי מדגסקר הוציאו מעצמם את מנין השנים לשבועים מתוך חלוקתם את ימי החדש לשבועות ימים, כדרך שעשו זאת גם היהודים. וכסמך להשערה זו אני רואה במנהג המדגסקריים לכנות את שנותיהם בשם ימי השבוע: שנה ראשונה נקראת אצלם בשם שנת אחד בשבת, השנית בשם שנת שני בשבת וכו', והשביעית בשם שנת השבת (עין גינצל, שם).

ב. שיטת „חכמים“ במנין שמטים ויובלות, ולא שבונות בעל „סדר עולם“. כתוב בתורה: וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים, והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה וגו', וקדשתם את שנת החמשים שנה וגו' (ויקרא, כ"ה). מפוטם של דברים נראה, שהיו מונים שבע שמטים שבע פעמים, שהן מ"ט שנה, ובשנת החמשים עשו יובל, ומשנה שאחריה שבו למנות שמטים כבתחלה. ובאמת כך היא דעת „חכמים“, שאמרו: יובל אינו עולה למנין שבוע (גדרים, ס"א, א, ובמקומות אחרים) ואמרו עוד: שנת חמשים אתה מונה, ואי אתה מונה שנת חמשים ואחת (שם) – כלומר, אין נותנים לשנת היובל שני מנינים, לאמר עליה, שהיא שנת חמשים, ושהיא באותה שעה שנה ראשונה לשבוע שאחריה. בשיטה זו תפס גם בעל „סדר עולם“ המזכיר בספרו שמטים ויובלות בכמה מקומות, והשבונותיו מוכיחים, שיש בין יובל לחברו חמשים שנה שלמות.

בעלי שיטה זו מיסדים את דעתם על המקרא: בעשרים וחמש שנה לגלותנו (לגלות הויכין), בראש השנה בעשור לחדש, בארבע עשרה שנה אחר אשר הפתה העיר (יחזקאל, מ, א); ואמרו: איזו היא שנה שראש השנה שלה בעשור לחדש? הוי אומר זה יובל (ערכין, י"ב; ס"ע, פי"א). ואם היתה שנת כ"ה שנת יובל, הנה יצא לנו למפרע, שהרבן הבית, שהיה בשנת י"א ליהויכין – המקוננת לשנת י"א של צדקיהו, היה בשנת ל"ו ביובל, במוצאי שביעית (ערכין, שם; ס"ע, פ"ל), ושנת חמש ליהויכין היתה בשנת שלשים (פכ"ו), ושנת י"ח ליאשיהו היתה תחלה של יובל (פכ"ד). וכשהלכו עוד יותר לאחור, יצא להם, שמפלתו של סנחריב, שהיתה בשנת י"ד לחזקיהו, היתה בשנת י"א ביובל בשנה הרביעית בשבוע (פי"ג), ושבנין הבית היה בחצי היובל, בשנה רביעית בשבוע (פ' ט"ו), ושמנין שמטים ויובלות התחיל לאחר ארבע-עשרה

שנה של כבוש וחלוק (פי"א 1), דברים אלה שהבאנו מספיקים להוכיח, שבעל, סדר עולם" מונה תקופות היובל לחמשים שנה. אבל ראוי לשום לב ביותר לשתיים מן השנים המובאות ב"סדר עולם", והן שנת בנין הבית ושנת י"ח ליאשיהו, מפני שעלידיהן נוכל לעמוד יותר על חשבונותינו. על שנת י"ח ליאשיהו נאמר: "אותה שנה היא היתה תחלה של יובל". הגר"א מגיה, שנה של יובל, מפני שהוא חושב את השנים מי"ח ליאשיהו עד החרבן בדרך זה: ליאשיהו י"ד שנה, שלשה חדשים של יהואחז לשנה, ליהויקים י"א ולצדקיהו י"א – הרי ל"ו, ונמצאה שנת י"ח ליאשיהו שנת היובל עצמה; אבל לפיזה היה לו לחשב גם שלשה חדשים של יהויכין לשנה אחת, ואז יצאה לו שנת י"ח ליאשיהו בערב יובל, אולם מלבד שנוסח שלנו מאשר ומקם על-פי גרסת הילקוט, ומובא כך גם אצל רש"י ורמ"ם, כמו שהעיר הרד"ב ר"טנר, הנה שנה זו יוצאה לנו עוד ממקום אחר. שנת ד' לחזקיהו היתה, כמו שאמרנו, ראש יובל. צא וחשב כ"ו שנה שנשארו לחזקיהו, נ"ה של מנשה, שתיים של אָמון וי"ז של יאשיהו, הרי כאן מאה שנים מקונות; ונמצאה שנת י"ח שנה ראשונה ביובל, ובסגנון בעל ס"ע: "תחלת יובל". והנה מצאנו לשון זה של "תחלת יובל" עוד בברייתא אחרת. כשבאו להוכיח על-פי המקרא ביחזקאל, שבי"ד שנה שכבשו ושחלקו לא היו מונים לשמיים ויובלות, אמרו: שאם אי אתה אומר כן, נמצא בית חרב בתחלת יובל (ערכין, י"ב, ב), ופרש רש"י: "כלומר בשנת היובל עצמה". ולפי-פרושו לא היה להגר"א כל צורך לשבש את הנוסחה בס"ע. אבל באמת דברי רש"י קשים להלמם. זקוק הוא לפרש כך, כאשר יאמר בעצמו, מפני שאם נאמר שהפגנה לשנת נ"א, הנה אם נגרע ממנה אותן י"ד שנה שכבשו ושחלקו, נמצא שחרב הבית בל"ז ביובל ולא במוצאי שביעית; אולם פרושו של רש"י דחוק הוא מאד, שאם נפרש כדבריו לא היה לו לתנא לאמר אלא בסוף יובל, שהרי חרבן הבית לא היה בתחלת השנה, אלא בסופה בחדש אב. אמנם השאלה הזאת תפתר לנו על-ידי התרת קשי אחר. על שנת בנין הבית אמרו שהיתה בחצי היובל, ברביעית בשבוע. ופה נשוב נתפלא: אם היתה שנת ת"פ ליציאת מצרים, שהיא ת"מ לביאת הארץ, בכ"ה ליובל, הנה היתה שנה ראשונה ליובל בשנת ט"ו, לאחר חמש-עשרה שנה, ולא לאחר י"ד, משבאו לארץ! אבל הקשי הזה יסתלק בדרך פשוטה, שאף-על-פי שהכבוש והחלוק לא נמשכו אלא י"ד שנה, מכאן-מקום תחלת המנין לשמיים מכרחת היה להתאחר. ביאת הארץ היתה בניסן, באמצע

(1) בתורת כהנים (ריש פרשת בהר) נפרטו הדברים יותר: "לעשרים ואחת (לביאת הארץ) עשו שמיטה, לששים וארבע עשו יובל", ובקדושין (מ, ע"ב): "הניא אמר רבי יוסי (בעל ס"ע) גדול הלימוד שקדם לשמיטין ס"א שנה (מיציאת מצרים) וליובלות ק"ג". עין בגמרא שם. ולברייתא זו כון רב האי בתשובתו (הוצאת הרבני, סמן מ"ה): "לשאליה לתנא דסדר עולם ותאני בשנת ס"א עשו שמיטה בשנת ק"ג עשו יובל" (ואולי כך היה לפנינו בס"ע) וממנה שאב גם הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל, פ"י, ה"ב).

שנה ראשונה (שפ"ל השנים לחשבון „סדר עולם“ נחשבות מתשרי), כבוש הארץ וחלוקתה נשלמו לאחר י"ד שנה, באמצע שנת ט"ו, והמנין לשמטים וליובלות, שראש השנה שלהם באחד בתשרי, לא היה יכול להתחיל אלא מתשרי של שנת ט"ו, ושנה שנבנה בה הבית, שהיתה שנת ת"מ לביאת הארץ, היתה בכ"ה ביוב"ל.

לפי־דרכנו למדנו עוד דבר אחד, שלא התעורר עליו עוד איש מן המחברים, והוא, שעמד הבית הראשון, לדעת בעל „סדר עולם“, לא ת"י שנה כפי הדעה המתפשטת (1). אלא תי"א שנה ועוד מספר חדשים (מא"ר ועד אב), שהרי בכ"ה ליוב"ל יסד ובל"ו בו חרב. והדברים מוכיחים, שאחת משתי השנים המקטעות, הראשונה או האחרונה לא נחשבה במספר שנות עמידתו, שהן נמנות מתשרי ועד תשרי. ההנחה האחרונה קרובה יותר, כי כך הדבר בשנות בית שני, שעמד ת"כ שנה וחרב בשנת תכ"א, וכאשר היטיבו לראות רבנו תם ובעל המאור, כנגד דברי רש"י (עבודה זרה, ט, ב), וכדרך שפ"ל המספרים שבס"ע, שאינם מורים על שנות המאורעות, כ"אם על מספר השנים שקדמו להם (עין פרק התאריכים, מנין־החרב, סמן ד, „התקופה“ ח). מכל מה שאמרנו יצא לנו, שא"ל לא גרענו אותן י"ד שנה של כבוש והלוק, הגורמות למנין שמטים שיתאחר ט"ו שנה, במלים אחרות, א"ל הנחנו, שהתחילו למנות מיד כשעברו את הירדן, אז היה חרבן הבית, שהיה בשנת תתנ"א לביאתם לארץ, נופל בשנה ראשונה ליוב"ל; וזה שאמרו: שאם אי אתה אומר כן, נמצא בית חרב בתחלת יוב"ל (2).

ג. שיטת רב יהודה במנין שמטים ויובלות. כנגד דעת „הכמים“ שהזכרנו יש עוד דעה אחרת, והיא שיטת רב יהודה, האומר, לפי סגנון לשונו בברייתא (נדרים, שם): „יובל עולה למנין שבוע“, ולפי סגנונם של מסדרי התלמוד (ר"ה, ט, א; ערכין, י"ב, ב), „עולה לכאן ולכאן“ (עין עוד להלן, סמן ד), כלומר, שנת היוב"ל היא שנת החמשים

(1) וכבר נתקשה בזה בעל ספר „התרומה“ (סמן קל"ה), מה שנה בית ראשון מבית שני, וטרח לישב את הדברים. ולפי מה שכתבתי אין כאן כל קושיה מפקרא.
 (2) הלשון תחלת יוב"ל, כשהוא לעצמו, אפשר לו לשמש גם במשמעות שנת היוב"ל עצמו, מפני ששם יובל גם הוא יש לו שתי משמעויות שונות: שנת חמשים, היא שנת היוב"ל, והיא הרגילה במקרא ובמשנה, וגם משך זמן של חמשים שנה, או תקופת היוב"ל; וכמו שראינו למעלה הלשון י"א ביוב"ל וכ"ה ביוב"ל, וכן שבעה־עשר יובלות עשו ישראל בארץ, וכיוצא בזה. אבל כל־אחת מן המשמעויות האלה מכרעת היא ממקומה. כשידבר הענין על אחת מן השנים ומקומה בתקופת היוב"ל, הדבר מוכן מאליה, שהפגנה בלשון תחלת היוב"ל לשנה ראשונה ביוב"ל. וכן היא הפגנה בדברי בעל „סדר עולם“ ובמס' ערכין שהבאנו. וכן כשאמרו: „ביוב"ל האחרון בן־דוד בא“, ושאלו בתחלתו או בסופו, הדבר ברור, שהפגנה בתקופת היוב"ל ובחלק ממנה, באחת מן השנים הראשונות או האחרונות ביוב"ל; אבל כשידבר על פרק של זמן ומקומו בשנה, יורה הלשון תחלת היוב"ל על ראשית אותה שנה. ולכן כשידבר בעל ס"ע במקום אחר על שנת כ"ה לגלותו שבספר יחזקאל, ואומר אימתי נאמר לו זה? בתחלת יוב"ל (פי"א) — פגנתו ברורה, שרצונו לאמר בכניסת שנת היוב"ל.

ליובל שעבר ושנה ראשונה לשְׁמֵטָה בְּיֹבֵל הַבֵּא. אבל בצד שתי שיטות אלה נמצאה עוד מסורה אחת, האומרת, כי משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשי בטלו יובלות (תורת כהנים, פ' בהר; ערכין, ל"ב, ע"ב; ירושלמי, גיטין, פ"ד, ה"ג). מסורה זו אפשר לפרשה בשתי דרכים, שבטלו דיני יובלות ומצוות התלויות בהם, אבל לא פסקו למנות ליובלות כבראשונה, כדי לקדש שמטים, והיתה תקופת היובל כוללת חמשים שנה, כדעת חכמים, וכך הבין הרמב"ם את הדברים (הלכות שמטה ויובל, פ"י, ה"ג 1); אבל אפשר לפרש, שבטלו היובלות מכל וכל, ולא היו מונים אלא שמטים בלבד, ונמצאה התקופה מכילה מ"ט שנה בלבד, כדעת רבי יהודה, וכך הבין הנשיא (ספר, "העבור", מ"ג, ש"ו) ובעל "כסף משנה" (בנמוקיו לדברי הרמב"ם שם) את דברי הברייתא הזאת. עוד קבלה אחרת באה לדינו מזמן מאחר; אבל כפי-הנראה, מוצאותיה מקדם, והיא דעת הגאונים, האומרים שמחרבן בית ראשון ואילך התחילו למנות רק לשמטים בלבד 2).

- (1) וכן דעת הבבלי (ערכין, ל"ב, ב) איבא דרבנן שָׁמְנוּ יֹבֵלוֹת לְקֹדֶשׁ שְׁמֵטִים. מדברי בעל ס"ע, שנראה מהם שָׁמְנוּ לְיֹבֵלוֹת בימי הזקיהו ויאשיהו, חושב ר"ב רַטְנֵר (מכ"ד, הערה י"ג) למצא סתירה לברייתא, שמשגלו בני ראובן ובני גד בטלו יובלות. אולם לדברי הבבלי בטלו רק דיני יובלות, אבל לא מנין יובלות. ואולם כל זה הוא לשיטת חכמים, שכל דברי ס"ע הולכים אחריהם; ורק לפי דעת רבי יהודה אמרו בבבלי (ערכין, י"ב, ב), שזמן שגלו עשרת השבטים (לא בני ראובן ובני גד) עד שתורו בימי יאשיהו לא היו מונים ליובלות כלל.
- (2) מתשובת רב האי, שאביא להלן, יוצא מפרש, שבשנת ג"א שניב לבריאה, י"ד להרבן בית ראשון, נשלם היובל האחרון, ומשם ואילך לא היו מונים אלא שבע שבע בלבד. וכן הבין גם הרמב"ם את דבריו, בתשובתו שכתב בשנת אלף תמ"ו לטטרות (ליפסיה, סמן קע"ב), ואמר בשמו: "ולא מנו ליובלות משחרב הבית בראשונה אלא שמטים בלבד". אבל קשה היה בעיני הרמב"ם לקבל דעתו, ולקבוע הלכה כרבי יהודה, במקום שהכמים חולקים עליו, וכנגד דברי התלמוד בסוף ערכין, הנראים כהולכים בשיטתו; ולכן השיב על רב האי, שסמך על מאמר התלמוד בע"ז, "ולא השגיח על אלו הדברים שנתפרשו בגמרת ערכין כלל, כאלו אינם כתובים". אבל לא מחר לדחות את דברי רב האי לגמרי, והוא מסיים דבריו: "ועדיין הדבר אצלנו ספק, וחוששין אנו לדברי הגאון ז"ל, שאמר שחשבון זה ירושה בידיהם, עד שיתברר לנו הדבר יפה, היאך הם דבריהם, ויחלק הספק". וכאמת במשך השנה שעברה מעת כתבו את תשובתו זו, עד שקבע הלכה ב"משנה-תורה", שב להתחקות על הדבר ומצא לו דרך לכון את דברי הגאונים עם שיטת "חכמים", והוא שונה את הדברים בסגנון אחר, ואומר, "שלא מנו באותן שבעים שנה, שבין חרבן בית ראשון לבנין בית שני, אלא שמיות בלבד, ולא יובל, וכן משחרב הבית באחרונה לא מנו שנת החמשים אלא שבע שבע בלבד", או בלשון קצר יותר: בזמן שהארץ בחרבנה אין היובל נוהג, אבל בזמן חמדות בית שני, אפילו הגאונים מודים, שהיו מונים יובלות, כדי לקדש שמטים. וכבר השיג עליו הראב"ד, שכפיהנראה לא ראה את תשובת רב האי, ואמר: "הגאונים שאמרו שאין מונים משנות חרבן אלא שבע שבע אולי גם כן קודם חרבן", — וכאשר ראינו, סקנו ודאי הוא. ויש להעיר על איד"ךר ("ח"א, צד 503), שהוא מביא מספר "יד החוקה", פ"י מהלכות שמטה ויובל, שלפי קבלת הגאונים לא מנו מזמן חרבן בית ראשון אלא שמטים בלבד ולא יובלות — לתקופה של מ"ט שנה. אבל במקור, ששאב ממנו, הדבר מבאר להפך. עוד בדבר אחד חזר הרמב"ם בהלכותיו ממה שכתב בתשובתו שנה אחת קדם לכן.

גם בעל „ספר היובלים“, שהיה בזמן בית שני, אינו נותן תקופת היובל אלא ארבעים ותשע שנה. כן יאמר על אדם הראשון: „ומקץ יובל התשעה עשר, בשבוע השביעי, בשנה הששית בו, מת האדם... וימת שבעים שנה לפני מלאת לו אלף שנים“ (סוף פ”ד). וכן יאמר על אברהם: „ויחי שלשה יובלות וארבעה שבועים, מאה שנה ושבעים שנה וחמש שנים“ (פכ”ג), ועל שרה: „ויחיו כל ימי חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, הלא המה שני יובלות וארבעה שבועים ושנה אחת“ (פי”ט), וכן יוצא מכל החשבונות בספר הזה (עין בתאריך בריאת העולם, סמן ג, „התקופה“ ט). בעל ספר „דניאל“ חושב שנות הגלות ושנות בית שני לפי מנין שבועים. ואילו לא היתה שנת החמשים עולה לכאן ולכאן, היתה שנת היובל מפריעה את מנין השמטים.

כדבר הזה אנו רואים גם אצל הכותים, שאינם מונים אלא שמטים בלבד. בעל ספר „התולדה“ שהוציא ר”א נייבוןר לאור במאסף הצרפתי Jour. Asiat. לשנת 1869 מצד 385 עד 470 בשם Chronique Samaritaine יאמר על ענין זה: „חמשה יובילים מאתים וששה וארבעים שנה. תוסיף על החמשה כזאת: היובל הראשון חמשים שנה, והיובל השני תשע ותשעים שנה, והיובל השלישי מאה שנה ושמונה וארבעים שנה, והיובל הרביעי מאת שנה ושבע ותשעים שנה, והיובל החמישי מאתים שנה וששה וארבעים שנה“ (צד 393). כלומר, יובל ראשון, שאין לפניו יובל אחר, שתהיה לשניהם שנה משתפת, עולה לכאן ולכאן, נופל בשנת החמשים, יובל שני בשנת צ”ט וכו’. ובעל הספר מונה מספר השנים לעשרה, לעשרים, לארבעים, לחמשים וגם לששים יובלות ויותר. אבל כאן הוא נופל בטעות מוזרה ומפליאה, אשר עוד אשוב לדבר עליה בסוף הפרק (סמן י), בדברי על חשבון השומרונים בפרוטרוט.

ויצא לנו מזה, ששיטת רבי יהודה, ששנת היובל עולה לכאן ולכאן, וכן דעת הגאונים, שבזמן בית שני היו חושבים תקופת היובל למ”ט שנה, אינה דעת יחידים, ויש לה חברים רבים, ההולכים עמה צמדים. אולם ראוי לשום לב עוד לדברי שני סופרים קדמונים, שהיו גם הם בפני הבית, והם, יוסף הכהן ופילון האלכסנדרי. הראשון אומר בקדמוניותיו (ג, י”ב, ג): „מקץ כל שבע שנים תשבת הארץ, לא תחרש ולא תעבד, כאשר ישבות העם ביום השביעי. אך היובל,

בתשובתו יאמר אחת ושתים; שנה שחרב בה הבית בראשונה, שתחלה מת שרי” ש אחר החרבן, כי באב חרב, היא היתה מוצאי שביעית“. ודבריו אלה קשה להלמס, כי השנה שהתחילה מתשרי שאחר החרבן, נופלת בל”ז ביובל, בשנה בשבוע! ובהלכותי השמיט את הלשון „שתחלה לאחר החרבן“ ולא אמרו אלא בחרבן בית שני; ושם הדברים עולים יפה עם שיטתו, שחרב בשנת ת”כ לבנינו, ג”א תתכ”ט ליצירה (אם אמנם גם שם הצדק עם רבנו תם והרזיה, שחרב בשנת ה”א לבנינו, ג”א תת”ל. עין בתאריך-החרבן, סמן ד, „התקופה“ ח).

אשר תוציא האדמה בשנה הזאת מאליה, יהיה לקנין הכלל כולו... כמשפט הזה נעשה מקץ שבע שבתות שנים, בשנת החמשים. שנת החמשים הזאת יקראו היהודים בשם יובל. בה יעזבו לבעלי חובות משה כל יד (1) ובה ישלחו לחפשי את העבדים (2), וכן ישובו בה השדות לבעליהם הראשונים. ופילון בדברו על יום השבת (בתרגום האשכנזי של ל. כהן, ח"ב, מצד 119) כולל במצוה זו את „שביתת הארץ בבקעה ובהר מקץ שש שנים, ודיני שנת החמשים“. אחרי-כן יאמר: „מספר השבעה הוא בעיני המחוקק דבר נערץ מאד, עד כי כל דבר שיש לו חלק בו מכבד הוא לו. על-כן יצוה להשמיט משה כל יד בשנה השביעית, למען תת עזר לעניים ולהזכיר לעשירים את אהבת האדם“ (צד 128). ולהלן יאמר: „אחרי אשר הניח משה על-פי החק הראשון (השמיטה) את אבן הפנה למבנה החסד ואהבת האדם, חפר שבע שבתות שנים יחד, ויעש את שנת החמשים קלה קדש, ויתן לה חקים מיוחדים, שכלם אומרים כבוד, לחזק את רגשי הקבוץ באדם. אהוות-שדה, אשר עברו מיד ליד, תשובנה לבעליהן הראשונים, למען תשאר נחלת אבות בידי בני-משפחתם“ (צד 236).

מדברי שני הסופרים האלה נראה בסקירה ראשונה, שתקופת היובל כוללת אצלם חמשים שנה. אולם באמת לא נוכלל ללמוד מהם יותר ממה שמצאנו במקור ששאבו ממנו, מספר התורה אשר לפנינו. וגם בדבריהם אפשר להכניס את הפונה, אשר הכניס רבי יהודה בדברי המקראות שבתורת כהנים, ששנת היובל עולה לכאן ולכאן.

ד. שיטה שלישית במנין שמטים. מצאתי דבר נפלא מאד בספרו של החכם הערבי אלבירוני. לדעת בעל הספר הזה, שני המנינים, לשמטים וליובלות, הולכים זה בצד זה, בלי כל קשר ויחס איש עם אחיו. תקופת השמטים נמנית בפני עצמה, שבע שבע שנים, בלי כל הפסק, ותקופת היובל נמנית לעצמה, חמשים חמשים שנה. ולכן אם חלה שנת יובל אחד בשנה ראשונה לשבוע, הנה תחול שנת היובל השני בשנה השנית לשבוע, היובל השלישי – בשלישי בשבוע, וכן יעבור היובל את כל שנות השבוע, עד אשר יסוף היובל השביעי בשנת השמיטה. ומפני ששני המספרים, שבע וחמשים, נפרדים זה ביחס זה, לא תשובנה שתי התקופות לקדמתן כ-אם מקץ ש"ן שנה, שהן שבע פעמים חמשים. ואלבירוני עורך לפנינו בלוח מיוחד (בגוף הערבי צד 178 ובתרגום האנגלי צד 161)

(1) דברים אלה יתכנו יותר על שנת השמיטה; ואולי גם מקומם.

(2) ולשונו של יוסף הכהן: „ובה ישלח לחפשי את העבדים, אשר בגלל עברם על אחת המצוות נתחייבו מיתה, אך בהיותם בני-ברית נעשו ע"ש עבודת תחת מיתה“, דברים שלא מצאנו כל זכר להם בספרות המשנה והתלמוד. ובמכילתא דר"ש בן-יוחאי: „ונמכר בגנבתו ולא בזממו ולא בכבולו“ (הוצאת הופמן, צד 138). וע"ן בבלי, קדושין, י"ח, א; מכות, ב, ב. ולשון הרמב"ם: „אין לך איש בישראל שמוכרין אותו בית-דין אלא הגב לבדו“ (הלכות עבדים, פ' א, ה' א).

את המחזור הזה, בן ש"ן שנה, ובצד כל אחת מן השנים שני מספרים, המראים את שנת השבוע והיובל. ככה תהיה לדוגמה שנת קל"ב בלוח הזה מכוונת לשנת ל"ב ביובל ולשנה ששית בשבוע. מאין לקח הסופר הערבי את השיטה הזאת, אשר לא שמענוה עד-כזה מפי איש? נקל היה לחשב, שהוציאה מדעתו, לפי הבנתו את הכתובים, שהוא מביאם שם, או ששמע שמועה מוזרה ומוטעית. אולם באמת יש לנו פה עסק עם שיטה קדומה מאד, שנשארו לנו עוד עקבותיה בתלמוד ארץ-ישראל. בירושלמי קדושין (פ"א, ה"ב) נשאו ונתנו בדבר, אם השנה השביעית האמורה בעבד עברי היא שביעית של עולם (של שבוע) או נחשבת מזמן מכירתו. ורבי חונה מביא ראייה לסברה האחרונה: "שאם אמר את שביעית של עולם, מה יובל בא ומוציא?" שהרי שנת היובל באה תמיד מיד תכופה לאחר ששטה, שכבר הוציאתם לחרות. ועל-זה יאמר רבי יוחנן בן-מרייה, שראיה זו נכונה רק למאן דאמר, שהיובל אינו עולה ממנין שני שבוע, אבל "למאן דאמר היובל עולה ממנין שני שבוע, פעמים שהיובל בא באמצע שני שבוע, ויכול להוציא את העבדים שנמכרו בין הששטה האחרונה ובין היובל. הננו רואים כאן מפורש, ששנת היובל תוכל לעבור את כל שנות השבוע. והדבר ברור, שהירושלמי הבין את הלשון, יובל עולה למנין שבוע" שבדברי רבי יהודה לא כדברי הבבלי, ששנה ראשונה של יובל היא תמיד באותו זמן עצמו ראשונה לשבוע, או לפי סגנון הבבלי במקום אחר (ר"ה, ט, א; ערכין, י"ב, ב). "יובל עולה לכאן ולכאן" (ו) כי אם, שתקופת היובל הולכת בפני עצמה, מבלי להפריע את תקופת השמטים ההולכת בצדה בפני עצמה, ושנת היובל עולה ונחשבת במספר שנות השבוע, ואינה מפסקת את מנין, וכדרך שאמרו לענין אבלות: "השבת עולה ואינה מפסקת" (מו"ק, י"ט, א), אבל חכמים אומרים, ששנת היובל אינו עולה למנין שני שבוע, ומפסקת מנין, וכדרך שאמרו: "רגלים מפסיקין ואינן עולים" (וכבר עמד על-זה בעל "פני משה", שדברי הירושלמי אינם מכוונים עם דברי הבבלי, אבל לא באר את הדברים כל-צרכם); וזה שאמרו: "למאן דאמר יובל עולה ממנין שני שבוע, פעמים שבא באמצע שני שבוע".

ונראה מזה, שמורה דרכו של אלבירוני (כפי-הנראה, הוא רבי יעקב בר מוסי אלנקריסי, שהוא מזכירו במקום אחד מספרו בתרגום האנגלי, צד 269-270) אדם גדול היה ובקי בחדרי תורה, וידע להוציא תועלת ממאמר הירושלמי שבא שלא במקומו אגב גררא. עם הדברים האלה, שתקופת השמטה אינה תלויה בתקופת היובל

1) הלשון, יובל עולה לכאן ולכאן, שבשני מקומות אלה, הוא סגנון מסדרי-התלמוד, ששנו דברי רבי יהודה לפי עינים ולפי הבנתם את דבריו. אבל אף אם נאמר שיצאו מפי רבי יהודה עצמו, אפשר לפרשם כשיטת הירושלמי, ששנת חמשים נחשבת מצד אחד ליובל, ומצד שני לאחת משנות השבוע הנפגשת עמו; וכדרך שאמרו: "זכרון אחד עולה לכאן ולכאן" (ערובין, מ, ע"א), כלומר, לראש ההדש ולראש השנה.

ותקופת היובל אינה תלויה בתקופת השמטה, מכונים דברי רבי יהודה במקום אחר: „עשה שביעית אף-על-פי שאין יובל, עשה יובל אף-על-פי שאין שביעית“ (תורת כהנים, פ' בהר). כי השמטה והיובל הן שתי מצוות, שאינן תלויות זו בזו ואינן מעכבות זו את זו. אבל לדעת חכמים, שאין תקופת מיחדת ליובלות, ושנת החמשים היא רק כחוליה מיחדת בתקופת שנות השבוע, „שביעית נוהגת אף-על-פי שאין (דין) יובל נוהג (ומונים יובלות כדי לקדש שמטים), אבל יובל אינו נוהג אלא אם-כן יש שני שביעית“ (ת"כ, שם); כי בהנתק השלשלת והתפור כל חוליותיה, אין בה עוד מקום לחוליה יחידה ממנה. ואלבירוני מורה אותנו בספרו (שם) את הדרך, למצא לכל שנה משנות העולם, איזו שנה היא בשבוע וביובל. והוא מצוה אותנו לגרוע מתאריך-אדם (תאריך-הבריאה של בני מזרח) 1010 שנה, או להוסיף עליו 740, ולחלק את היתרון או את הקבוצה על ש"ן, ולבקש לשארית היוצאת אחת המספרים המכונים לה בלות שערך לתקופת השמטה והיובל. קשה לדעת בבירור ענינים של מספרים אלה שאי-אפשר למצא להם שנה בשנות העולם, שאם נמלא אחר דברי המחבר ונבצע את פעולות החשבון שהוא מורה אותנו, תהיה מכוננת אל אחת מן השיטות הידועות לנו בחשבון שמטים ויובלות. מצד אחר אנו רואים, ששני מספרים אלה משלימים איש את אחיו למספר 1750, השהו לחמשה מחזורים בני ש"ן שנה; ודבר זה מספיק להוכיח, שלא נפלו בהם טעויות. ולכן עלינו לבקש את סבות הטעות במקום אחר, בשמות פעולות החשבון, שנתחלפו למחבר או למעתיק זו בזו, וצריכים אנו להפכין: להוסיף על שנות העולם את המספר 1010 או לגרוע מהן 740. והדברים מתבארים בדרך זו. כניסת ישראל לארץ היתה בניסן ב"א ת"ץ, ומתשרי שלאחריו התחילו למנות לשתי התקופות, לשמטים וליובלות. ואם נוסיף על ב"א ת"ץ את המספר 1010 - יעלה בידינו 3500, ואם נגרע מהן 740 - ישאר לנו 1750, שהראשון שוה לעשר תקופות, והשני לחמש; ונמצאנו עומדים בתחלת תקופה חדשה, בשנה ראשונה לשמטה וליובל.

בהנחתנו זו, שיסדתי על מנין הבריאה ממוֹלד תהו, לא יצאנו עוד מכל דחק לגמרי. כי אלבירוני יודע רק את המנין ממוֹלד וי"ד, ובלי-ספק אליו הפונה גם פה בתאריך-אדם. וזקוקים אנו לאמר אחת משתי אלה: או שכל חשבון זה לשמטה, המיסד על שיטת הירושלמי, מקורו בארץ-ישראל לפי מנין-הבריאה שלהם, ואלבירוני לא שם לבו להבדל זה, או שלפי שיטה זו לא התחילה תקופת השמטים והיובלות מיד מתשרי שאחר ביאת הארץ, כ-יאם מתשרי של השנה השנית. ואולי הוציאו זה מן המקרא: כי תבואו אל הארץ וגו' ושבתה הארץ וגו' וספרת לך וגו' - ועשו שמטה מיד בכניסתם לארץ בתשרי של שנת ב"א ת"ץ למנין בני מזרח, ומשנת ב"א תצ"א שאחריה התחילו למנות שתי התקופות.

ה. השמטים שנעשו במעשה בזמן בית שני. שנות השמטה הנודעות לנו מן הפרק הזה אלה הן:

(א) בספר-חשמונאים (א, ו) יספר, כי כאשר צר חיל יון על בית צור

ועל ירושלים, בשנת מאה וחמשים, לא יכלו הנצורים לעמוד במצודות מחסר לחם, "כי היתה שנת שבתון לארץ" (שם, מ"ח), "כי היתה שנת השבע" (שם, נ). לפי דעת אידלר, שיךר ועוד, שהספר הראשון מונה לתאריך הסילוקי מניסן ג"א תמ"ט לב"ע, הזמן הזה מכון לקיץ של שנת ג"א תקצ"ח, שהיתה באמת לפי החשבון שנת שמטה. אבל כאשר כבר אמרתי בתאריך השטרות, סמן ה ("התקופה" ח), גם הספר הראשון חושב את התאריך הזה מתשרי ג"א ת"ן. וזקוקים אנו לאמר, שהיה המצור בחרף שנת ג"א תקצ"ט, שהיה מוצאי שביעית, והרעב היה מפני שלפניכן היתה שנת שבתון לארץ. התבואה הישנה כבר כלתה מן הבית, והחדשה עוד לא באה. ויתכן הדבר, שאף על פי שהיו חושבים את התאריך הסילוקי, עם שכניהם יושבי סוריה, מן החרף, וגם שנת השמטה היתה נמנית לענין הדין מתשרי עד תשרי, מכל מקום היו רגילים בלשון בניאדם – שהיו מרגישים בתוצאות אסור עבודת-קרקע בשביעית רק משעה שפסקה התבואה הישנה עד אסיפת התבואה החדשה – לכנות בשם שנת-השמטה את הזמן אשר מניסן של שביעית עד ניסן של מוצאי שביעית, וכדרך שמצאנו סגנון כזה גם בתורה, במקרא: מה נאכל בשנה השביעית (ויקרא, כ"ה, כ), שהפרוש הנכון בו, שכבר עמד עליו בעל "המבחר" במקומו, הוא, מניסן של שביעית עד ניסן של שמינית (ועין להלן, סמנו).

ב) בשנת מאה ושבעים ושבע למלכות יון, היא שנת ג"א תרכ"ו לבריאת-עולם, בחודש שבט, נרצח שמעון הכהן הגדול בידי תלמי חתנו אשר נמלט ויסקר במבצר דגון (חשמונאים, א, בסופו). יוחנן הורקנוס בנו אמר לנקום את דמי אביו, ויצר על המבצר. אך כאשר ארכו ימי המצור, והשנה היתה שנת השמטה, נאלץ לחדול ממלחמתו (קדמוניות, י"ג, ח, א; מלחמות, א, ב, ד).

ג) הורדוס כבש את ירושלים בימי ארכנותם של מרקוס אגריפה וגניניוס גלוס (קדמוניות, י"ד, ט"ז, ד), בקיץ של שנת ל"ז לפני המנין הרגיל (עין שיךר, געשיכטע, ח"א, סוף סמן י"ד), והיא, ג"א תשכ"ד לבריאת-עולם, ואותה שנה שביעית היתה (קדמוניות, שם).

ד) שנה שחרב בה הבית באחרונה, שהיא שנת ג"א תת"ל לבריאת-עולם, היתה, לפי המסורה, במוצאי שביעית באחד בשמטה (ס"ע, פ"ד; ערכיו, י"ב, א; תענית, כ"ט, א; ירושלמי, שם).

והנה מהבדל הזמן שבין א ובין ב, שאינו מגיע אלא לארבעה שבועים, אי-אפשר להכריע, מה היה דרך מנינם; אבל תחת-זה רואים אנו מפרש מהבדל הזמן שבין ב וג, שהוא עולה צ"ח שנה, וכן מההבדל שבין ג וד, שהוא עולה לק"ו שנה, – שלא היו מונים אלא שבע שבע בלבד.

על המופתים החותכים האלה נוכל להוסיף עוד שתי ראיות אחרות, שאינן ברורות כליכך, ואלה הן:

ה) מפי אגדה קדמונית, המספרת על דברי ריבות שהיו לשכני ארץ יהודה עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אנו שומעים שאותה שנה שביעית היתה (מגלת תענית, פ"ג; סנהדרין, צ"א). ובאמת שנת 331 לפני

המנין הרגיל, שהיא שנת ג"א ת"ל לבריאה, שהיה בה אלכסנדרוס בארץ-ישראל, היתה לפי חשבון זה שנת שבע בשמטה.

ו) שנה שעלה בה נחמיה לארץ-ישראל, שהיא שנת ג"א שי"ז לבריאת-עולם ושנת כ וכו"א לארתחשטא, קרוב מאד בעיני, שהיתה שנה ששית בשבוע, ובתשרי שאחריה התחילה שנת השמטה, ולכן אצו חורי יהודה בבעלי חובותיהם, להשיב להם משאת הכסף אשר היו נושים בה (נחמיה, ה), מיראתם שלא תשמטנה שביעית. והוא הדבר, שבכתב-האמנה, שהביא בו נחמיה את העם באלה ובשבועה, לשמור ולעשות את כל מצוות ד', הוא מזכיר את מצות שמטה ביחוד, ואומר: ונטש את השנה השביעית ומשא כל-ייד (נחמיה, י, ל"ב), מפני שהיתה שאלה זו עומדת אז על הפרק; וכדרך שפרט שם גם נשואי נשים נכריות ומקח וממכר בשבת ודברים אחרים, שהיתה השעה דורשת אותם ביותר. מן המקרא הזה יוצא, שמנין שמטים התחיל עוד קדם ביאת נחמיה לארץ; וקרוב לשער, כי עזרא הסופר, שאמרו עליו, שראוי היה שתנתן תורה על-ידו, ושכח היה בידו, על-פי דמי המלך, לכוף על קיום המצוות (עזרא, ז, כ"ו), הוא שהנהיג את המנין הזה אחר ביאתו לארץ. עזרא בא לירושלים באחד לחודש החמישי, שנת שבע לארתחשטא, היא שנת ג"א ש"ג לב"ע. ראשית מלאכתו היתה להניח יסוד מוסד לתורת אלהיו, להביא סדרים בחיי העם ולטהרו מטמאת גויי הארצות אשר התערבו בהם. המלאכה הזאת היתה לא ליום ולא ליומים, ונמשכה עד חודש ניסן שנת ג"א ש"ד (עזרא, ז, י"ז). מובן מאליו, כי קדם שנתאוששו מוסדות הדת בכלל, קשה היה לו לדאג לקיום כל אחד מפרטיה, ועל-כרחו נתאחרה ספירת שמטים, ולא התחילה אלא מתשרי של שנת ג"א ש"ד, ולכן היתה שנת ג"א שי"ח בימי נחמיה שנת שמטה גם היא.

דבר זה, שהמרחק בין השמטים שנעשו בבית שני, כנגד פשוטם של כתובים, נחלק תמיד לשביעיות בלי שארית, הביא חכמים שונים להנחות שונות: שבטלו היובלות משגלו שבט ג' ושבט ראובן, ששנת החמשים היתה באותו זמן עצמו שנה ראשונה לשמטה הבאה, או שתקופת השמטה לא היתה תלויה כלל בתקופת היובל, ולדעת הגאונים, המקורות שבכלן, שבימי בית שני בטלו יובלות, ולא היו מונים אלא שבע שבע בלבד.

ו) חקירה על היובל אם היה נוהג בבית שני. נשאר לנו עוד להתיר ספק אחד, שכבר נשאו ונתנו בו הפוסקים: אם היה היובל נוהג בימי בית שני, אלא שהיה עולה לכאן ולכאן, כדעת רבי יהודה, או שלא היה נוהג כלל, כשיטת הברייתא בתורת-כהנים, לפי הבנת הנשיא ובעל, כסף משנה.

תקנה אחת, שנשאר זכרה במשנה, שהתקין הלל הזקן, שיהא (המוכר בית) חולש מעותיו בלשכה, כדי שלא יחלט ביתו ביובל (ערכין, ל"א, ב), נראה כמסיעה לסברה הראשונה, ככני שלפיה-הלכה אין דין בתי ערי-

חומה נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג. אלא שקושיות שונות עומדות כנגדה. מספרו של יוסף הכהן אנו רואים, שחיהודים השתדלו תמיד אצל המלכים, שארץ-ישראל היתה תחת ממשלתם, שיפטרו אותם ממס בשנים שאין בהן חריש וקציר. כאשר יצאו הכהן הגדול ונכבדי העם להקביל פני אלכסנדרוס מוקדון, בקשו ממנו לפטרם ממס בכל שנת שבע (קדמוניות, י"א, ת, ה), ואחת מפקדות יוליוס קיסר אומרת, שהיהודים חפשים ממס בכל שנת השבע שנת השמטה, אשר לא יאספו בה פרות האילן, ולא יעבדו את האדמה (ט"ז, י, ו). ואלו היתה שנת החמשים אסורה גם היא בעבודת הארץ, הדבר מובן מאליה, שהיו משתדלים לפטרם ממס גם בשנת היובל. וגם זה מובן מעצמו, ששנות רעבון היו עלולות לבוא ביותר בשנות יובל, שהיו שתי שנים רצופות בלא חריש וקציר, ובכל זאת לא נשאר רשם מהן בקורות ישראל, כמו שמצאנו שלש שנות רעבון בשנות שמטה. ולכן נוטה אני יותר לחשב, שלא היה אסור עבודת-קרקע נוהג ביובל בזמן בית שני, אף-על-פי שדין בתי ערי-חומה היה עומד בתקפו. וקרוב בעיני לבקש סבת הדבר בתנאים שהיו שוררים בפרק הזה. הארץ היתה אך זמן קצר כעומדת ברשות-עצמה, בימי מלכי בית חשמונאי; וחוץ מן הזמן הזה היתה נכנעת תמיד תחת ידי מושלים זרים, מלכי פרס, יון ורומי, כאשר יתאונן על-זה נחמיה: והארץ אשר נתת לאבותינו לאכל את-פריה ואת-טובה הנה אנחנו עבדים עליה, ותבואתה מרבה למלכים אשר-נתתה עלינו בחטאתינו ועל גויתינו מושלים (נחמיה, ט, י"ז-י"ז). המסים והארנוניות שהטילה עליהם הממשלה עשו את שביית הארץ ביובל לדבר קשה מאד, שלא היה העם יכול לעמוד בו; ולכן בקשו תחבולות להסיר את המשא הזה מעל צוארם; וכדרך שמצאנו כזאת בסוף ימי המשנה גם בשמטה: מכריו רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא (סנהדרין, כ"ו, ע"א), וסמכו בזה על דיוק המקרא: לכל יושביה - בזמן שכל יושביה עליה, ובימי עזרא היה כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים ושלש מאות וששים. אבל דיני מכירת בתים וקרקעות, שלא זו בלבד שלא היו קשים על העם, כי-אם עוד הגנו על העניים שלא תעבורנה אהזותיהם לידי בעלי-ההון, - השאירו על פנם, ולכן ראה הלל הזקן לטוב, שיהא המוכר חולש מעותיו ללשכה כדי שלא יחלט ביתו. אבל בזמן מאחר יותר, כפי-הנראה לאחר חרבן, שנשתנו פני הדברים לגמרי, העלו בידם הלכה, שדיני בתי ערי-חומה, שדה-אחזה, ודברים אחרים שיש להם יחס כל-שהוא עם היובל, אינם נוחגים אלא בזמן שהיובל נוהג (ערכין, כ"ט, א). דברים אלה מכונים עם קבלת הגאונים, שאף בזמן בית שני לא היה היובל נוהג. וכן עולה מדברי התלמוד (גטין, ל"ו, וירושלמי, שם), שאף שמטה לא היתה נוהגת בזמן בית שני אלא מדבריהם, וכך מטים דברי בעל "כסף משנה" (הל' שמטה ויובל, פ"ג, ה' ה). גם חכמי העמים לא באו עוד בדבר תקופת-היובל לדעה אחת. החוקרים מן המאה ה"ח - על-אודות החכמים האחרונים ידבר בסמן י"ב - תפסו בדעת הגאונים, שתקופת היובל היא בת מ"ט שנה, וששנת השמטה

השביעית היתה שמטה ויובל כאחת. ואמרו להביא ראיה לדבריהם מן המקרא: וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית וגו' עד השנה התשיעית עד בוא תבואתה תאכלו ישן (ויקרא, כ"ה, כ). ואלו לא היתה שנת השמטה אחת עם שנת היובל – יאמר גִטְרָר – הנה היו אז שתי שנים רצופות בלא חריש וקציר, ותבואת השנה הששית, הנאספת בראשית השנה השביעית (בניסן), צריכה היתה להספיק עד קציר השנה העשירית, ולא עד השנה התשיעית. על דבריו אלה מעיר אידֶלְר בצדק ואומר: יכולים היינו להשיב, כי היה בלב משה להגיד רק את משפט השמטה הפשוטה, וכך צדך לא היה לו להביא בחשבון את שנת היובל, הבאה רק לפרקים, כיוצאת מן הכלל. אמנם מלשון המקרא, ועשת את התבואה לשלש השנים" נראה מפורש, שהיתה כונתו לשנת היובל (ח"א, צד 505).

ובאמת שמענו שתי סברות אלה מפי רבותינו הקדמונים, שאמרו על המקרא הזה בתורת-כהנים (בהר, פרק ד): „ועשת את התבואה לשלש השנים – לששית, לשביעית ולמוצאי שביעית; דבר אחר לשלש השנים – לשביעית, ליובל ולמוצאי יובל“.

מכל הפרושים השונים, שנאמרו במקראות אלה, רואה אני להעיר על אחד, המיוחד שבהם, שמצאתי בספר „המבחר“ לְקראי רבי אהרן הראשון. לפי דעתו, הכתוב מונה את השנים „בתקון שנות הבריאה“ (מניסן), או בסגנון אחר לפי מנין התורה, בזמן שהתחלת השנה וסופה לענין שמטה ויובל, שהם גמנים מתשרי, קודמת תמיד להתחלת השנה המכוננת לה במספר השנים לפי מנין התורה – בהצי שנה. והכתוב מדבר בשמטה שאחריה יובל. ולכן תבואת השנה הששית, הנאספת בראשית השנה הזאת לפי מנין התורה או במחציתה השנית למנין השמטים, לא זו בלבד שהיא צריכה להפיק את עצמה עד ראשית השנה השביעית למנין התורה או עד מחציתה למנין שמטים, כִּי־אם להספיק מוזן גם לשתי השנים האחרות, שלא היה בהן חריש וקציר, עד ראשית השנה התשיעית לפי מנין התורה או עד מחציתה לפי מנין שמטים, וזה שאמר הכתוב: וזרעתם את השנה השמינית (במרחשון של תשיעית לשמטים, שהיא עדין שמינית למנין התורה) ואכלתם מן התבואה ישן, עד (ראשית) השנה התשיעית (למנין התורה, שהיא מחציתה של שמינית למנין שמטים). וזה לשון ספר „המבחר“: „והשנים הנזכרות הם בתיקון שנות הבריאה. כי אם עבר חצי השנה הששית, תכנס שנת השמטה; ובהשלמתה כאלו 1) חצי שנה – שנת היובל. ואם תשלם שנת היובל, תכנס חצי השנה השמינית, ותהיה הזריעה בחצי השמינית, והתבואה תבוא בתחלת שנה תשיעית“.

ואפשר מאד, שכך פִּרְשוּ להם גם רבותינו, חכמי המשנה, את הכתובים האלה. ברייתא אחת אומרת: „וזרעתם את השמינית, זו שמינית של אחר שמטה, כשהוא אומר שנה, זו תשיעית של אחר היובל ושל אחר השמטה...“

(1) אולי צ"ל כמו, או שהשתמש המחבר במלת כאלו במשמעות מלת כמו;

עד התשיעית, זו תשיעית, שאחר השמינית, שאחר השמטה, כשהוא אומר שנה, זו עשירית, שאחר תשיעית, ושאתרי היובל, ושאתר השמטה" (תורת-כהנים, פ' בהר 1). כלומר, אלו נאמר וזרעתם את השמינית סתם, הייתי אומר, שהיא שמינית למנין שמטים, מוצאי שביעית, וכדרך שקראו לשנת השמטה בשם שביעית סתם; עכשו שנאמר את השנה השמינית, ושנים האמורות בתורה הן מניסן ועד ניסן, אנו למדים, שהיא תשיעית לשמטה, וזה שקראה הכתוב שמינית, היא, מפני שהוא מונה למנין של תורה. והוא הדבר גם במקרא עד השנה התשיעית, שהפונה בו לתשיעית של מנין התורה ולעשירית של מנין השמטים. ולפי-דברינו, הוציאו רבותינו את פרושם לא בדרך-דרש, מתוך יתור מלת "שנה" וחשבוה לדבר שאינו צריך, אלא מגדר המלה הזאת, לפי פשוטו של מקרא, ששנתה של תורה מתחלת מניסן, ואסור שמטה מקדים לבוא בחצי שנה.

ואם כך הוא פרוש הכתובים – והפרוש הזה נראה מחור – הנה יצא לנו, שלפי דין-תורה היה היובל בשנת החמשים, לאחר שנת השמטה השביעית, אלא שבימי בית שני כבר בטל היובל, וכמו שאמרנו.

ז. דרכי חשוב שמטים לפי תאריכים שונים. שמטה אחרונה, שעשו ישראל בארץ בפני בית שני, קדמה, כאשר ראינו, שנה אחת לחרבנו. על-פי ידיעתנו זו, נקל למצא לכל שנה נתונה לנו, באחד משלשת המנינים, שהיו נהוגים בישראל, את מספר השנה המכון לה בתקופת השבוע. אם נודעה לנו השנה לפי מנין חרבן-הבית, די לנו להוציא מספרה שבעה שבעה, והשארית, שאינה מגיעה לשבעה, היא שנת השבוע.

ואם מספר השנה נתון במנין-שטרות, עלינו לגרוע ממנו שתי שנים (מפני שמספר ש"פ שנה שעברו מתאריך זה עד החרבן, בהתחלקו לשבעה, מניח אחריו שארית של שתי שנים), ולהוציא את היתרון בשביעיות, והמספר הנשאר אחר החלוקה הוא מספר השנה בשבוע.

ואם השנה נתונה לנו במנין שנות העולם, לחשבון בני-מזרח, צריכים אנו להוסיף עליו שנה אחת (מפני שג"א תתכ"ח שנה, שעברו עד החרבן, חסרות שנה אחת לתשלום השבוע), ולחלק את המספר היוצא – על-ידי

והפונה, שאחר השלמת השנה הששית בכמו חצי-שנה תכנס שנת היובל בחדש תשרי. (1) ובחורתי-כהנים שם מוסיף: "עד בוא תבואתה תאכלו ישן, שהיא אחת עשרה לזית". כי תבואת השנה, הנקצרות בשנה שאחר היובל, בחודשי ניסן וסיון של שנה תשיעית לשמטה, זמן אספתן בתשרי של שנה עשירית, ודי להן שתספיק תבואת הששית עד תחלת השנה העשירית; אבל הזית, פרוץ נלקט לאחר זמן הזרע, משתדד רביעה שניה (פאה, פ"ח, מ"א), בשפלה בחדש אוקטובר, ובהר בחודשי נובמבר ודצמבר. ואם אמנם במדה מועטת אפשר להוציא את השמן הראשון מיד, בכל-זאת, הנה ההכנה במדה מרבה דורשת זמן של כמה חדשים, ושמן השנה הששית צריך להספיק לחלק גדול מן השנה העשירית (עין על-דבר הזית במאמר החכם ב'דושפריגר, ירושלים, תרמ"ט, בחלק האשכנזי מצד 71 והלאה, ובמאמר החכם ג'ולדמאן, מאגאסטריפט, 1906, מצד 707 והלאה). ולכן יצוה ה' את ברכתו, שיספיק השמן עד ראשית השנה ה"א.

שבעה, והשארית תהיה מכונת לשנת השבוע (והדבר מובן מאליו, שבפני מערב, המונים לכריאה ממולד בהר"ד, אינם צריכים להוסיף כלום).

חשבונות אלה כבר נתפרשו בשמועה הידועה בתלמוד (ע"ז, ט, ע"ב), שכפי אשר נראה להלן, היתה לסלע-המחלקות בין המפרשים והפוסקים, שנבוכו בה מאד. וזה לשון השמועה:

„אמר רב הונא בריה דרב יהושע, האי מאן דלא ידע בכמה שני בשבוע הוא עומד, ניטפי חד שתא, ונחשוב כללי ביובלי ופרטי בשבועי, ונשקל ממאה תרי, ונשדי אפרטי ונחשובינהו לפרטי בשבועי, וידע כמה שני בשבוע, וסימנך, כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ.”

ובתשובות רב האי (1) גאון, שאביא בסמוך, נמצאה שמועה זו עוד בפנים אחרות. ואני מוציא ממנה את הנוסח שהיה לפניו, והוא: „לישייליה לתנא דסדר עולם, וליפוק כללי ביובלי ופרטי בשבועי, ולישקול תרתי מכל מאה, ולישדי אפרטא, וליפקונין בשבועי, וידע כמה בשבוע. אי נמי (2), לישייליה לספרא (3), וליבצר מיניה תרתי שני, או לויסיף עליה חמש שני, וסימנך, כי זה שנתים הרעב (4), ועוד חמש שנים (5), וליפקינון בשבועי, וידע כמה בשבוע.”

כל לשונות אלה אינם שנויי-נוסחאות ממאמר אחד, כי כלם יחד יצאו כצורתם מפי בעל השמועה, רב הונא בריה דרב יהושע בעצמו, וככלם היו כתובים בתחלה בתלמוד, אלא שאחר-כך השמיטו המעתיקים מאמר אחד

(1) כן יכתוב רב שמואל הנגיד, בן דורו של רב האי גאון, את השם הזה בשתי חדין (שירי רב שמואל הנגיד, הוצאת הרכבי, צד 46 וצד 102); ומן המשקל והחרוץ (שחרז יחד עם מלת תהיה) יוצא, שהוא בן שתי תנועות והיוד מבטאת בצירי. ויפת הקראי (לקוטי קדמוניות, צד 149) כותב ומנקד האי (וצ"ל: האי, כאשר העירוני במחלקת רס"ג, צד 144), ובשירי רבי שלמה בן-גבירול גם הוא בן דורו של רה"ג כתוב (שירי שלמה, הוצאת דוקס, צד 71) ורב האי בידו אחת, אבל ממשקל השיר יוצא, שמלה זו נחשבת לשתי תנועות, ונראה, שיש לתקן האי בשתי יודין או על-כפניו לנקד את ההא בקמץ והאלף בצירי.

(2) תמורת „אי נמי”, שהוספתי מדעתי, כדי לקשר שני הכללים, כתב רב האי (המעתיק מן השמועה רק את הדברים העקריים ומוסיף עליהם פרוש): „ויש דרך קצר מזה”, כלומר שהשוב על-ידי מנין-שטרות, שהיו רגילים בו, קצר ונקל הוא מן הראשון, מפני שאינו צריך למנין אחר, להפסקת היובלות בשנת י"ד לאחר הרבן בית ראשון. (עין להלן בהערה על הכלל השני, המתחלת: לאחר שהוכיח וכו'.

(3) לפי עדות רבנו נסים (גירונדי) בחדושי לעבודה זרה, שנדפסו בירושלים שנת תרמ"ח, יש שמוסיפין בגירסא זו (של רבנו חננאל): ולחשוב כללי ביובלי ופרטי בשבועי, ונשקול מכל מאה תרתי ונשדי אפרטי, ונבצר מיניה תרי שני, והכל עולה למנין אחד, אלא שהאריכו בגירסא זו יותר, ללמד סדר החשבון ועוד ללמד דברכי יהודה עבדינו, דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן. עד כאן לשונו. אבל כנוסח רב האי שלפנינו, וכן בפרוש רבנו חננאל לא נמצא הלשון הזה, ועזיבתו מוכיחה, שכל שלשת הכללים האלה היו כתובים בתחלה בגמרא, ולא היו צריכים לחזור ולשנות כאן את סדר החשבון, שכבר נאמר ונשנה בכלל הראשון והשני.

(4) רב האי מוסיף כאן כעין פרוש: „לפחות”.

(5) רב האי מוסיף: „להוסיף”.

או שני, שלא היה מובן להם. ופרוש השמועה הזאת ברור בעיני. בתלמוד שם הבאו לפנינו שתי ברייתות: האחת מ"סדר עולם", המסיימת: "מכאן ואילך (לאחר חרבן) צא וחשוב לחרבן בית שני, ואחת מ"תנא דבי אליהו", על מנין שנות העולם, המסיימת: "ובעוונותינו שרבו יצאו מהן (משנות האלף החמישי, שהן ימות המשיח) מה שיצאו". ומפי רב האי גאון בתשובתו שמענו, שהיה מנהג שוני הברייתות ("תנאים") שבישיבה לפרוט בהן את מספר השנים, שעברו מכנינים אלה עד זמנם ו. ורב פפא נותן שם סמנים, איך לעבור ממנין שטרות, שהיו רגילים בו בבבל, אל שני המנינים האחרים. והנה בא אחריו רב הונא בריה דרב יהושע, בן דורו וחרבו, ונותן לנו שלשה כללים, לקצוב עלפיהם את שנות השמטה, לפי כל אחד משלשת התאריכים האלה.

הכלל הראשון, הכתוב בנוסחאות התלמוד שלפנינו, שפרשוהו המפרשים על תאריך החרבן ונתלכטו בו לחנם (עין בסמן הסמוך). מכון באמת לתאריך הבריאה, לפי חשבון אנשי מזרח; ולכן צוה להוסיף שנה אחת. וכבר עמד על הפרוש הנכון הזה אחד מבעלי התוספות, רבי יצחק בר שמואל (הוא הר"י הזקן), המובא בספר "התרומה" (סמן ק"ה), והר"ה בספר "המאור" במקומו 2).

1) רב האי מוסיף לעירי: "ובספרים הישנים את מוצא כמה היה באותה שנה, והלבר, שאין מבין, נוסח (מעתיק) כמה שהוא רואה, ואין משנה ומוסיף למנין שנתו". וכן אנו רואים באמת בשתי ברייתות אלה במקורן, שב"סדר עולם" (פ"ג) כתוב לפי גרסת הילקוט וכ"י שונים: "מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית תשס"ב שנה, תש"א או תשפ"ב שנה" (עין בהערות ד"טנר), וב"תנא דבי אליהו" (פ"ב): "ובעוונותינו שרבו... ויצאו מהן יותר משבע מאות שנה", או לפי גרסת הילקוט המכירי: "שש מאות וששים וארבע" (עין תאריך החרבן, סמן ב, בהערה). דוגמאות כאלה מצאנו גם ב"פסיקתא רבתי" וב"סדר עולם זוטא".

ואנכי מצאתי עוד את רשם המנהג הזה בנוסח קדום בתלמוד, שלא העיר עליו איש יד-כה. המר רימונד מרטיני, שכתב דבריו בשנת ה'א' ל"ה, מעתיק בספרו "פוגיון האמונה" את המאמר הידוע, במסכת סנהדרין פרק חלק, שכבר דשו בו כדבלה כל בעלי הנוסחים בדורות-הביניים, והוא "ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח; ובעוונותינו שרבו יצאו מהן מה שיצאו" (סנהדרין, צ"ז), והוא מלטי, שהלשון: "ובעוונותינו שרבו וכי" אינו מדברי הברייתא, כי-אם הוספת אחד הרבנים; ומביא לו ראייה מדברי הברייתא הזאת, בעבודה זרה בפרק לפני אידיהן", שכתב שם: "ובעוונותינו שרבו יצאו מהן שבע מאות וארבע עשרה שנה" (Pugio fidei, Ed. Lipsiae, p. 395) — ואין כל ספק בדבר, שכן נמצא וכן היה בנוסח הקדום שהיה לפניו. אמנם התולדה, שאמר המר הקנאי להוציא מנוסחה זו, הבל נדף הוא. המאמר, ובעוונותינו שרבו וכי" הוא באמת מדברי הברייתא, אלא שמספר תשי"ד יצא מיד הסיפר שהעתיק את המסכת הזאת באותה שנה, כדברי רבנו האי.

2) ורבנו אלחנן בתוספתו (רפוס הוסיטין, דף ט, ע"ב) מביא בשם רבו, שמצא בספרים גרסא אחרת: "האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע, לחשיב כלוהו שני משנברא העולם, ונטמי חדא שתא, ונחשב כללי ביובלי וכי". וגראים הדברים, שכן היתה הנוסחה העקרי של הכלל הראשון.

על הכלל השני, שמצאנוהו בתשובת רב האי ובספרים אחרים (ספר המאור, ובכ"י דון יהודה בנבנשתי המובא להלן): „לישייליה לתנא דסדר עולם, וליפוק כללי ביובלי ופרטי בשבועי“, אמר רב האי, שמנינו מתחיל משעה שפסקו למנות ליובלות בבית ראשון, בשנת י"ד לחרבנו, שהיא ג"א שנ"ב ליצירה¹). אבל מנין זה אין לו כל זכר שם בגמרא, ומדברי הברייתא בערכין (י"ב, ב) על הפסוק „בארבע עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר“, החושבת שנה זו לשנת יובל, נראה, שהיא הולכת רק לשיטת חכמים, ולא לשיטת רבי יהודה, שכל החשבונות בעבודה זרה מיסדים עליה (כאשר כבר העירו על-זה רש"י ובעלי התוספות. עין תאריך-החרבן, סמן ו). רחוק עוד יותר הוא פרושו של רבי אברהם בר חייא (ספר „העבור“, מ"ג, ש"ו), לפי גרסתו ניטפי חדא שתא, שהתחלת המנין היא מגלות בני גד ובני ראובן, שהיתה לדבריו בשנת ג"א ל"ז ליצירה, מספר שלא נזכר בתלמוד בשום מקום, ואיך יתכן שיקצבו חשבונותיהם על-פיז' והרז"ה אומר על הכלל הזה (שאינו בו מלת ניטפי), שהפנה למנין בריאת-עולם, לחשבון בני-מערב; אבל חשבון כזה לא ידעו בעלי התלמוד כלל. והדבר מוכרע מאליה, שהפנה לתאריך-החרבן, שאינו דורש כל הוספה וכל גרעון, וכדרך שהבינו כמעט כל המפרשים, אף-על-פי שמלת וניטפו, שהיתה לפנייהם, היתה עומדת כנגדם. ומדברי הרמב"ם (שמטה ויובל, פ"י, ה"ו) ידענו, שכך היה מנהג אנשי ארץ-ישראל והגאונים: „וכלן לא היו מונין אלא לשנות חרבן, משליכין אותן שבע שבע“.

הכלל האחרון „ליבצר מיניה תרתי שני“ אינו צריך לפנינו, והוא מכוון למנין-שטרות.

סבת כל ההשמטות האלה היא, כי בבבל, ששם היו רגילים למנות לשטרות, לא עלה על לב הסופרים והחכמים, שיחשבו בתלמוד חשבונותיהם למנין אחר, ולכן פרושו להם את הכלל השני, כאשר ראינו, בדרך מוזר, ואת הכלל הראשון השמיטו לגמרי. בארצות-המערב, ששם לא היו בקיאים במנין-שטרות, היה הדבר להפך, שהשמיטו את הכלל השלישי: „ליבצר תרתי

1) לאחר שהוכיח רב האי גאון, מדברי „סדר עולם“ ומדברי התלמוד, שהיובל האחרון, שעשו ישראל בארץ בזמן בית ראשון, נשלם י"ד שנה לאחר חרבנו, בשנת ג"א שנ"ב, הוא מבאר את דברי הגמרא בע"ז ואומר: „יפיל אותם (שלושת אלפים ושנ"ב שנה) משני בריית, והנותר בידו עד שנה שהוא חקך, יאחו שתי שנים מכל מאה שנה שלמות, והשנים שאין עולות למאה, יוסף עליהן מה שבידו מן השנתיים שלכל מאה, ויוציאם בשבועים ומה שנוהר הוא מספר השנה מן השבוע. וזה הוא שאברנו לישייליה לתנא דסדר עולם ולפיך כללי ביובלי ופראטי בשבועי וליתי תרתי מכל מאה ולשידי אפרטא, ולפיפוקוין בשבועי ויאדע כמה בשבועא. ויש דרך חשבון קרוב מזה: לישייליה לתנא (צ"ל: לספרא, כמו בפרוש דר"ח) ולביצר מיניה תרתי שני, או דלוסיף עלוהי חמש שני וסימנין כי זה שנתים הרעב וגו', לפחות, ועוד חמש שנים, להוסיף. ולפיפוקוין בשבועי, וידע כמה בשבועא“ (תשובות הגאונים, הוצאת הרכבי, סמן מ"ה). וכל הגרסה הזאת ופרושה הובאו בשנויים קלים בפרוש ר"ח לעבודה זרה (עין שם).

שני", שלא ידעו מה טיבם, ותפסו באחד משני הכללים האחרים, ולא הטאירו מן השלישי אלא את המלים: „כי זה שנתים הרעב", שחשבו שהוא סמן למה שאמרו: „נישקול מכל מאה תרתי" (וכבר העיר רבנו תם ב„ספר הישר" על זרות הפרוש הזה) ופרשו להם את הדבר בדרכים שונים, כאשר ראינו (1).

ח. דעות הפוסקים על דבר שנת השמטה. כאשר ראינו כבר למעלה, השתדל הרמב"ם בתחלה ליסד חשבונות השמטים והיובלות לפי דעת „הכמים", ששנת חמשים אינה עולה ממנין שני שבוע, שגם בזמן בית שני מנו יובלות כדי לקדש שמטים, ושכך יש למנות גם לאחר בית שני, והניח לו ליסוד בחשבוננו, שהמנין החדש לשמטים וליובלות התחיל בבית שני, לפי העמדת השמועה בערכין (י"ג, א), על-ידי רב אשי, משעה שעלה עזרא בסוף שש שנים לבנין הבית, וקדש את הארץ קדשה שניה. ובתשובתו (סמן קע"ב) שהבאנו הוא נותן כלל לחשבון זה, להוסיף על מנין-שטרות ל"ד שנה (שעברו מתחלת בנין בית שני עד שעלה עזרא), ולהלך את הקבוצה ליובלות ולשבועים; אבל בכל אשר התאמץ הרמב"ם להחזיק בשיטת חכמים ולהעמידה בעיון, הגה הסביר פנים לקבלת הגאונים, בבואו לקבוע הלכה למעשה, ופסק כדבריהם, שאחר חרבן בית שני אין מונים אלא שבע שבע בלבד, כשיטת רבי יהודה, וכמו שהעלו בעבודה זרה.

בשיטה זו אחזו גם הפוסקים האחרים, שנתפנו בזה עמו לדעה אחת, אף אותם שלא ראו את דבריו (רבנו תם העלה כך להלכה, כשלישים שנה קדם שכתב הרמב"ם ספרו „משנה תורה"), ואמרו, כי מאחר שהתלמוד בעבודה זרה חושב חשבונותיו לפי שיטת רבי יהודה, מכלל שהלכה כמותו.

והנה כאשר ראינו, כל חשבונות התלמוד במנין-שמטים מיסודים על

(1) השעתי זו, שכל שלשת הכללים היו כתובים בתחלה בתלמוד, אלא שחוטפיהם השמיטו קצתם וקימו קצתם, נעשתה לי עתה לנדאי גמור, נעלה מכל-ספק, על-ידי נוסח אחד כ"י, שהיה בבית-גנזיו של הנשיא דון יהודה בן הנשיא דון אברהם בנבנבתי, שהיתה לו קבוצה נכבדה של כ"י (עין הקדמת ר"י בן-חביב לספר „עין יעקב", דפוס וילנה, ח"א, צד v; גרן, ח"ב, צד 37). הרלב"ח בקונטרס-השמטה שלו (לרש"ג) בדברו על שיטת הרמב"ם, הקוצב ענות השמטה על-פי שנות החרבן, יאמר בתוך יתר דבריו: „ואפשר שגירסתו אינה שום אחת מן הנזכרות, אבל היא גירסתא שלישית, מצאתיה עם השנים הנזכרים (נטפיה הדא שהא, ונבצר תרתי שני) במסכת ע"ז, בספרי הנשיא הנעלה, החכם השלם, דון יהודה באנבנבתי יצ"ו, והיא גירסת רש"י עצמה זולתי שאינו כתוב שם וניטפי הדא שתא". הרלב"ח עודנו חוכך בדבר וחושש שלא להרבות גרסאות, אבל חששה יתרה היא. מצד אחד אין גרסה זו חדשה, ונמצאה בפרושו של ר"ח ובתשובת רב האי (שלא היו לפני הרלב"ח) וכן הובאה בספר „תמאור" (אלא שפרשה חכמים אלה בדרכים אחרים), ומצד שני, הרברים מוכיחים על עצמם, שכל-אחד מן הכללים מנין לתאריך אחר.

המסורה העתיקה, ששנה שחרב בה בית שני מוצאי־שביעית היתה; ואחר שהפל מודים בקבלה זו, אפשר היה לחשב, שלא יהיה כל חלוף ושנוי בין הפוסקים במנין שנות השמטה. אבל באמת אין הדבר כן, מפני שמצד אחד, שנת־החרבן עצמה תלויה במחלוקת, ומצד שני גרם החלוף במנין היצירה בין בני־מזרח ובני־מערב, שלא היו כל המחברים בקיאים בו, לחלופים בקציבת שנת השמטה. ובכן נפלגו הפוסקים לשלושה ראשים.

א) לדעת רש"י, חרב בית שני בשנת ת"כ לבנינו, והיא שנת ג"א תתכ"ח לב"ע, ואותה שנה מוצאי־שביעית היתה. דבר זה יצא לו, מצד אחד, ממה שאמרו בערכין (שם), שמנין שמיים התחיל מן השנה השביעית לבנין הבית, משעה שעלה עזרא וקדש את הארץ; ואם גוציא את תי"ד שנה הנותרות שבע שבע, נמצא שהיתה שנת ת"כ מוצאי־שביעית. מצד אחר, הוזקק רש"י לפרש כך על־ידי נוסח הגמרא שלפנינו בעבודה זרה: „ניטפי חדא שתא“, שממנו למד, ששנה ראשונה לחרבן היתה שניה בשבוע, ובהכרח, ששנת ת"כ היתה מוצאי־שביעית. בשיטה זו אחז גם הרא"ש, שטרח בכל־כחו להסיר את הקושיות הנמצאות בדברי רש"י, ואשר אעיר עליהן מיד.

אבל דברי רש"י קשים מפל־צד. דברי רב אשי, שמנין שמיים בזמן בית שני מתחיל משנה שביעית לבנינו, לא נאמרו אלא לישוב דעת חכמים, שתקופת היובל עולה לחמשים שנה; אבל לשיטת רבי יהודה, המונה רק שמיים בלבד, אמרו שם (י"ב, ב), שהמנין מתחיל משנה ראשונה לבנין הבית; ומפני שת"כ שנה קלות בשביעיות, נמצאה שנה ראשונה לשמטה אינה נופלת אלא בשנת תכ"א, ובה בשנה חרב הבית. גם ממהלך כל המשא־והמתן בערכין וגם מתרוצו של רב־אשי יוצא, שחרב הבית בשנת תכ"א לבנינו.

ב) לרגלי כל הקושיות האלה אמר הרשב"ם לשנות מעט שיטת זקנו ולאמר, שהבית חרב בשנת תכ"א לבנינו, והיא היתה מוצאי־שביעית; וזה שאמר רב הונא בריה דרב יהושע „וניטפי חדא שתא“, הוא מפני שהמנין לחרבן מתחיל בשנת תכ"ב לבנינו, היא שנת ד"א תת"ל. דברי הרשב"ם לא הגיעו לידינו ממקורם הראשון, ולכן קשה לדעת איך יצאו בדיוק מפיו. אם נניח, שידע הרשב"ם את ההבדל שבין בני־מזרח ובני־מערב בחשבוני־הבריאה, ושהביא את ההבדל הזה במשפט, וידע שמנין שטרות מתחיל לפי חשבוננו משנת ג"א ת"ן, בעת אשר בני ארצו מנוהו משנת ג"א תמ"ט, — אז אפשר היה לאמר, שבאמרו על הבית שחרב בשנת תכ"א לבנינו, ושמנין שנות החרבן מתחיל משנת תכ"ב, פָּנְתו לשנת ג"א תתכ"ט ותת"ל למנינו, או בני־מערב, ולפי הנחה זו דבריו מסכימים לגמרי עם שיטת הרמב"ם, שאביאנה בסמוך, ושנת־השמטה שלו מתאחרת מאותה של רש"י בשתי שנים. אבל מסתימת דברי המחברים המביאים דבריו — שבאמת כאשר ידענו לא

ידעו בהבדל הזה, או לא עלה על לבם בשעה שנשאו ונתנו בענין שמטה – נראה שאין הדבר כן. ולכן בצדק הקשה עליו בעל ספר „התרומה“, שדבריו סותרים את הסמן שנתנו בתלמוד להבדל שבין מנין-חרבן ושטרות: זה לי עשרים שנה בביתך (כי אם נניח תחלת חשבון-שטרות בשנת ג"א תמ"ט לב"ע, הנה תהיה שנה ראשונה לחרבן, שהיא תכ"ב לבנינו, ג"א תת"ל לבריאה, בשנת שפ"ב לשטרות). ואם היתה כונתו כדבריהם, הנה תהיה שנת-השמטה שלו מאחרת רק בשנה אחת מאותה של רש"י, ומכוננת בדיוק לשנת-השמטה של רבנו תם קדם שתקן את דבריו.

מפרשים וברורים יותר הם דברי רבנו תם אחיו, שהקדיש לענין זה סמן מיוחד ב„ספר-הישר“ (סמן תצ"ב). גם הוא מחליט, שחרבן בית שני היה לא בשנת ת"כ, כי-אם בשנת תכ"א לבנינו, ולכן חשבונו מאחר תמיד בשנה אחת. שנת ד"א תתק"ט, שהיא רביעית לשמטה לדעת רש"י, היא אצלו שלישית בשבוע. להחלטתו זו הוא בא על-ידי גרסת רבנו חננאל: נבצר מיניה תרתי שני. כי אם נגרע משנה זו ג"א תמ"ח, שעברו מן הבריאה עד מנין-שטרות, נמצא, ששנת ד"א תתק"ט לב"ע היא שנת אלף ותס"א לשטרות, ואם נפחות ממנה שתי שנים ונוציא את השארית בשביעיות, תשארנה לנו שלש שנים. ורבנו תם מוסיף ואומר: שאף לפי גרסת הספרים „וניטפי חדא שתא“ יעלה בידינו חשבון זה, אלף שצריכים אנו לאמר (כדעת הרשב"ם), שהמנין לחרבן אינו מתחיל משנת החרבן, שהיא תכ"א, כי-אם משנה שלאחריה, משנת תכ"ב לבנינו. ורבנו תם מעיר על-זה, שלפי גרסה זו איכא פירכי טובא, שהוא מציעם לפרטיהם. בשיטת ר"ת הלכו כל חכמי צרפת, רבי אלחנן בתוספותיו, בעל „התרומה“ ובעלי התוספות (בע"ז, ט, ב, ד"ה האי מאן, והרמב"ן והריטב"א והר"ן בחדושיהם)¹, ונתנו את היתרון לגרסת רבנו חננאל על גרסת „וניטפי חדא שתא“ שבספרים שלנו. והר"י השכיל לפרש גם את נוסחת הספרים, שתסכים עם שיטה זו, ואמר שהפונה בה לתאריך-הבריאה (או לבנין בית שני, ג"א ת"ח. עין ספר „התרומה“). ואם על שנת ד"א תתק"ט נוסיף שנה אחת, ונוציא הכל בשביעיות, יצא לנו, ששנה זו היא שלישית בשבוע כדברי ר"ת.

ג) אבל רבנו תם בעצמו הכיר אחר-כך, שדבריו צריכים עוד תקון. כי עקר הנחתו, ששנת ד"א תתק"ט היא אלף ותס"א לשטרות, נכונה רק לפי חשבון אנשי-מזרח, או „לשיטת הראשונים“ במנין-הבריאה, ששנה ראשונה לשטרות מכוננת לשנת ג"א תמ"ט; אבל לחשבון-הבריאה שלנו,

1) הרמב"ן אומר על שנת ד"א תתקפ"ג, שהיא שנת שמטה לדעת הגאונים. חשבון זה מכוון עם שיטת הר"ת לפני תקוננו; אבל, כאשר נראה מיד, תקן ר"ת את דבריו – ושנת ד"א תתקפ"ג למנין שלנו, המכוננת לשנת ד"א תתקפ"ב של הגאונים, אינה אלא שיטת שבוע. שבוש כזה נדוקר גם לפני הר"ן בחדושו לעבודה זרה (ירושלים, תרמ"ח), שכתב על שנת ה"א ק"ט, שהיא שנת שמטה לדעת הגאונים; והחלטתו זו נכונה רק לפי מנין-הבריאה של הגאונים, אבל לפי מנינו, שגם הר"ן מונה אליה, שנת ה"א ק"ט היא ערב שביעית.

מנין-השטרות מתחיל משנת ג"א ת"ן, - נמצא, ששנת ד"א תתק"ט לחשבוננו (ד"א תתק"ח לשיטת הראשונים) מכוננת לא לשנת אלף תס"א, כ"אם לאלף ות"ס לשטרות; ועל-פי הכלל „נבצר מיניה תרתי שני” יצא לנו, שהיא שנית (בשבעה ו). ורבנו תם מצא סיוע לדבריו בדברי „סדר עולם דרבנן סבוראי”, שמצא בו, ששנת ד"א תקס"ד היתה שמטה. למסקנה כזו הגיע גם בעל „המאור”, בדרך אחרת, על-פי הגרסה „וניטפי חדא שתא”, שפרשה על תאריך-היצירה לפי חשבון אנשי-מזרח. שיטת ר"ת אחרי תקונה, דרכי חשבונותיו וקציבת שנת החרבן והשמטה מכונים בדיוק עם תוצאות דברינו (סמן ז) ועם קציבתנו את השנה שחרב בה הבית (תאריך-החרבן. סמן ד).

שיטת הרמב"ם, שקבעה להלכה ב„משנה תורה”, מכוננת בתוצאותיה לשיטת רבנו תם. דבר זה אפשר היה לראות מראש, אחר שהיסודות אשר בנה עליהם חשבונותיו: המנין לחרבן ולשטרות, הם אותם בעצמם, שנליהם סמך הר"ת; וכן מכונים דבריו בתוצאותיו עם שיטת הר"ה.

אבל אם במנין שנת-השמטה דרך אחד לשלשתם, הנה לא כן הדבר בקציבת שנת-החרבן. במספר השנים שעמד בית שני הלך הרמב"ם בשיטת רש"י, שחרב בשנת ת"כ לבנינו, בשנת ג"א תתכ"ח לחשבון אנשי-מזרח, או ג"א תתכ"ט לחשבון אנשי-מערב; אבל נבדל הוא ממנו בתכונת שנת ת"כ ומקומה בתקופת השמטה, בזמן שלפי דעת רש"י היתה אותה שנה מוצאי-שביעית במשמעה הפשוט, שהתחילה בה השמטה מתשרי שלפני החרבן וגמרה עם חודש אלול שאחריו, הנה לפי-דעתו צריכים אנו לפרש את המסורה האומרת, שחרב הבית במוצאי-שביעית, בדרך מוזרה ומפליאה מאד, שבמשך השנה הראשונה לחרבן, שהיא נמנית מיום ליום מהודש אב עד אב, נכנסה שנה ראשונה לשבוע, מתשרי שאחריו, או לפי סגנון לשונו שכבר הבאנו למעלה: „שנה שחרב בה הבית באהרונה, שתחלתה מתשרי שאחר החרבן כשני חדשים - שהרי מתשרי הוא המנין לשמיטים וליובלות - אותה שנה מוצאי-שביעית היתה”, וכאשר כבר העירתי בתאריך-החרבן (סמן ד).

הצעה קצרה זו יכולה, לדעתי, לתת לכל קורא מבין משג שלם ונכון על-דבר השיטות השונות של הפוסקים, על טעמי מחלקתם וסבותיה, אם לא יחפוץ להכניס עצמו בדקדוקים יתרים ולהתחקות על כל הגה והגה שהתמלט מפי כל-אחד מן המחברים בכונה או שלא בכונה, ולהשתדל להצדיק כל שיטה ושיטה, כאשר עשה כזאת הרלב"ח ב„קונטרס השמטה”, הנמצא בסוף

(ז) וזה לשון ר"ת, כפי מה שתקנתי דבריו לבעלה (תאריך-השטרות, נ"ח, בהצרה):
 ושנת ט' לפרט שקבעתי שנת ג' לשמיטה, לפי שיטת הראשונים, שמנין של תשוי של ישוב
 עקר ששנת ט' לפרט הוי שנת ב' לשמיטה. ואף על גב שלתשרי של כוהו אנו מונים
 לשטרות, שאפילו יום אחד בשנה חשוב שנה, מכל-מקום מניסן דבתריה מונים תחל-ישנה,
 יתשרי ראש השנה לשמיטין, והוא תשרי שלאחר ניסן של יצירה, וכן עיקר.”

תשובותיו. והרוצה לעמוד על כל פרטי דבריו, יקחם משם (1).
 ט. קציבת שנות שְׁמֵטָה במעשה לאחר חרבן בית שני.
 חלופי הדעות בשנת-השְׁמֵטָה נפלו, כאשר ראינו, רק בין חכמי ארצות-
 המערב, שהיו נושאים ונותנים בדבר רק מצד העיון, לפי מה שהעלו
 מדברי התלמוד, שהבינם כל-אחד על-פי דרכו. לא כן היה הדבר בארצות-
 המזרח: בארץ-ישראל ובארצות אשר סביבותיה, בבבל ובמצרים, ששם היתה
 שנת-השְׁמֵטָה, כדברי הרמב"ם, מסורת, בידיהם איש מפי איש, וידועה

(1) אצל בעל "כפתור ופרח" פרק ג"א קבלו כל הדברים צורות משנות. חרבן הבית לדעת הרמב"ם היה אצל בעל הספר הזה בשנת ג"א תתכ"ח ותחלת המנין בשנת ג"א תתכ"ט, תחת אשר אצל הרמב"ם שתי השנים האלה מְכַוְּנֹת לשנת ג"א תתכ"ט ותת"ל; וכאם לבעל הספר טעות זו מפני שלא הבדיל בין מנין-הבריאה למוֹלַד וי"ד ובה"רד (יכמו שנסתפק בשביל-ידו שם גם בתשובת-שטרות, עין תאריך-השטרות, סמן ז-ח), אף-על-פי שהיה צריך לדעתו מתוך דברי בעל "המאור" שהביא בעצמו. ורק מפני שהרמב"ם מוסיף בצד שנת-החרבן גם את שנת-הבריאה, ד"א תתקל"ו, ואומר עליה שהיא מוצאי-שביעית — נמלט מטעות בקציבתו את השמטה במעשה. על רבנו תם הוא אומר, ששנת-החרבן היתה לפי-דעתו בשנת ת"כ לבנינו, ושהיתה אותה שנה שנת-שְׁמֵטָה, בזמן שרבנו תם אומר כמה פעמים, ששנת-החרבן היתה בשנת תכ"א לבנינו (וזו היא עקר מחלקתו עם רש"י), ושהיתה מוצאי-שביעית, וגם כאן נמלט מטעות בקציבת שנת-השמטה רק מתוך שתי טעותיו מבטלות זו את זו, וגם אין בעל הספר יודע — אף-על-פי שכבר העיר על זה בעל "התרומה", שהוא מְטִיל עמו ארכות וקצרות וגם משיג עליו — שהיו לו לרבנו תם שתי שיטות בחשבון, שאחת מהן מְכַוְּנֶת לשיטת הרמב"ם, והשנית נבדלת ממנה בשנה אחת. אבל עוד יותר נשתבשה אצלו שיטת רש"י. לפי-דעתו, אם אנו מבקשים שנת-השְׁמֵטָה לדעת רש"י, אנו צריכים לחשב את מספר השנים מסוף שנת ג"א תתכ"ח ולהוציאן שבע שבע בלי כל תוספת, והוא מחליט, שרש"י לא גרס וניטפי חדא שתא, בזמן שנוסח זה נמצא מפרש ברש"י ומאשר על-ידי כל הקדמונים ורש"י בעצמו גותן טעם לתוספת זו; והשובש הזה, שקשה להבין מאין בא לו, גרם לו לטעות בקציבת שנת ה"א פ"ב, שהוא אומר שהיא ראשונה בשבוע, בזמן שהיא באמת לדעת רש"י שנת שתיים בשבוע. והוא חולק על בעל "התרומה", האומר על שנת ד"א תתקס"א שהיתה שנת-השְׁמֵטָה לרש"י, ובעל "כפתור ופרח" חושבה בטעות לששית בשבוע, ולא שם לב לדברי עצמו, שלדעת רש"י שנת ת"כ לבנין הבית, היא ג"א תתכ"ח, היתה ראשונה בשבוע, שמוזה יוצא בלי כל קשי, ששנת תתקס"א היתה שנת-השְׁמֵטָה ושנת ה"א פ"ב — שתיים בשמטה (וכן יוצא מדברי התוספות בע"ז ט, ב, שלדעת רש"י היתה שנת ה"א ט"ו חמישית בשבוע). וראיתי לבעל "כפתור ופרח" עוד דבר תמוה בפרוש מוצאי-שביעית שכברייאת בערכין. כפי דבריו "פרשה רש"י השנה הראשונה אחר צאת השביעית, ורבנו תם פרשה לשנה עצמה של שביעית, כלומר, השנה שכשנגמרה יוצאה השביעית", והוא מחזיק בדעה האחרונה ואומר: "ובכמה מקומות הוא שרבונינו ז"ל קורין מוצאי שביעית השנה ראשונה מהשמטה, וכמו שתמצא מסכת מכשירין ספ"ב, כפירוש רש"י; אבל מוצאי שביעית דהכא (כצ"ל תמורת דהיא, ולחנם התקשה בזה החכם המעיר בהוצאת לונץ) כפירוש רבנו תם הוא". וראיתו מלשון הגמרא (ערכין, י"ב, ב): "הוּוֹ לְהוּ אַרְבִּיסָר אֲשַׁחֲכָה דְמוֹצְאֵי שְׁבִיעִית הַרִיב". אבל פרושו אינו מברר, וכבר היטיבו המפרשים להוציא מכאן, שחָרַב הַבַּיִת בְּשַׁנַּת תְּכ"א לְבַנְיָנו, שהיתה מוצאי-שביעית. ואם בעיני בעל "כפתור ופרח" היה פְּרוּשׁוֹ בְּרוּר כִּלְכֶךָ, עַד שֶׁהוֹצֵא בְּשִׁילּוֹ מִשָּׁג מוֹצְאֵי-שְׁבִיעִית מִשְׁמַעוֹתוֹ בְּכֹל מְקוֹם (לא רק בכמה מקומות), עֵינָן עוֹד לְדוֹגְמָה בְּמִשְׁנֵה שְׁבִיעִית, א; ד; ב; ה; ג; ה; ד; ב; ה; א; ו; ג-ד; אבות, פ"ה, מ"ט; סנהדרין, י"ב, ע"א ובמקומות אחרים לרב), הִיָּה לוֹ לְאָמְרוֹ בְּשֵׁם עֲצָמוֹ וְלֹא לְתַלְתּוֹ בְּאֵילָן גְּדוֹל, בְּרַבְּנוֹ תָם, הָאֹמֵר בְּסֵפֶר הַיִּשְׂרָאֵל כְּמָה פְּעָמִים מִפְּרָשׁ אֶת הַהֶפְךָ; וְכֵן הִבְיָאוּ בְּשֵׁמוֹ כָּל הַמַּחְבְּרִים אַחֲרָיו, מְרַבְּנוֹ אֶלְחָנָן, בֶּעַל "הַתְּרוּמָה", עַד בְּעֵלֵי-הַתּוֹסֵפוֹת הָאֲחֵרוֹנִים.

ומפורסמת אצל הגאונים ואנשי ארץ-ישראל" – ולכן, אף-על-פי שהיה קשה בעיני הרמב"ם לקבוע הלכה כרבי יהודה במקום שחכמים חולקים עליו, ראה את-עצמו זקוק להרכיב ראשו בפני המציאות, "מפני שהקבלה והמעשה עמודים גדולים הם בהוראה, ובהן ראוי להתלות". עד-כמה היו יושבי אדמת-הקדש זהירים במנין שנת-השמיטה, אנו רואים ממנהגם לכתבה בשטרות ובמכתבים, כפי-הנראה, כדי שלא ישתבש המנין בידיהם, ואולי כדי לקיים מצות, "וספרת לך", אף-על-פי שלפי הדין היא מסורה רק לבית-דין. ככה אנו מוצאים בתוספתא מכות (פ"א): "שטר שזמנו כתוב בשמיטה". ובאגרת אחת, שכתב רבי יאשיהו ברבי, ראש ישיבת גאון-יעקב, שפרסם הרש"א פוזננסקי (פעסטשריפט לר"א שווארץ, צד 475), כתוב הזמן כזה: "ביום ששי, בשבעה ימים בחדש אייר, שנה ראשונה לשבוע דהיא שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושבעים וחמש, במדינת רמ"ה הסמוכה ללוד". ובמכתב אחד, ששלחו חכמי צור אל חכמי צובה בשנת ד"א תשפ"ט, הם מוסיפים בצדה: "הראשונה לשבוע" (גנוי ירושלים, "חג, דף ט"ז). וברשימה אחת, שנכתבה באשקלון בשנת ד"א תתכ"א, נאמר על אותה שנה, שהיתה "חמישית לשבוע" (Saadyanah, p. 51). כל המספרים האלה מכונים עם חשבון הרמב"ם, רבנו תם והר"ה, עם היוצא לנו מדברי התלמוד, ועם השמיים שנעשו בפעל בימי בית שני

על אחת משנות-שמיטה, שהיו בימי האמוראים ונשאר מהן רשם בתלמוד, יעיר גרץ בספרו (ח"ד, צד 231). השנה שהתיר בה רבי ינאי עבודת קרקע בשביעית היתה, כאשר ישער, בשנת 216 למנין הרגיל, ג"א תתקע"ו לב"ע: מפני שבאותה שנה יצאו הרומיים למלחמה על הפרתיים, והיו היהודים אנוסים להספיק מזון לחילותיהם. וגם אני אמרתי למצא בתלמוד עוד שנה אחרת, שיצאו בה שני תלמידי רבי יוחנן, רבי חייא בר-זרנוקי ורבי יהושע בן-יהודק, לעבר השנה בעסיא, שהיתה שנת שמיטה (סנהדרין, כ"ג, א). בימי רבי יוחנן לא מצאנו שגזרו הרומיים גזרות על ישראל, או שבקשו להעבירם על דתם; ומן המעשים השונים שזכרו בירושלמי (ר"ה, פ"ב, ה"ה) נראה, שעבור השנה לא היה פוגש בימיו כל מכשול על דרכו. ואם בכל זאת היו זקוקים לכתת רגליהם ולנוע לעסיא, נוכל לתלות הדבר בקבות אחרות. דוקלטיאנוס קיסר היה בפרק הזה בטבריה, בשנת ד"א מ"ו לב"ע (עין מבוא הירושלמי להר"ף, דף קמ"ו, ע"א); ואם אמנם, כאשר כבר העירו החכמים פרנקל וגרץ, רחוק היה מהפריע את היהודים משמירת חקי דתם, ובבואו לארץ-ישראל הוציא פקדו: "כל אומיא ינסכון בר מן יודאיי" (ירושלמי, ע"ו, פ"ה, ה"ד), בכל זאת היתה לו בתחלה טינה בלבו עליהם, והצר לבני פנייס (ירושלמי, שביעית, פ"ט, ה"ב), ופקד על רבי יהודה נשיאה לעמוד לפניו ביום השבת (ירושלמי, תרומות, סוף פ"ט). ואף-על-פי שפסוהו ונרצה להם, קרוב הדבר, שחשבו לטוב, שלא למשך עליהם את לבו ביותר, ובפרט שהיה העבור בעיניהם כעין סמן, שעוד לא סר שבט מיהודה. ולכן בחרו לבצע מעשה

העבור בחוצה לארץ, ושנת ד"א מ"ו היתה שנת־שמטה לפי־חשבוננו, ולפי־ זה היה המעשה הזה כשלוש שנים לפני מות רבי יוחנן, שנפטר, לדעת בעל „דורות הראשונים“ (ח"ב, צד 320). בשנת א"ף תקצ"ט לשטרות, שהיא שנת ד"א מ"ח לב"ע. אבל כדי לקיים דברי המשל הידוע, האומר: „מלתא גנאה דאית בך קדם אמרה“ – מוצא אני לנכון להעיר, שהשערת זו היא מפקפקת בעיני מאד, מפני שכל הוכחותיו של בעל „דורות הראשונים“, המרבה לשבש מספרים רבים כרצונו, אינן מכריעות את הכף לגמרי, עד שנוכל לסמוך עליהן בהחלט, וימי חייו של רבי יוחנן ושנת מותו, וכן דברי־ימי האמוראים האחרים, שהיו בימיו, לא נתבררו עוד כראוי, ועדין הדברים צריכים תלמוד. ואני אך על אחת אעיר, שאם באנו לשבש את מאמר התלמוד, שרבה חי מ' שנה, הייתי בוחר לתקן נ"ו שנה. שתי אותיות אלה נוחות מאד להתחלף במם פתוחה (ואפילו בסתומה, כמו שמצאנו במקרא, ביהושע, ה, א, הכתיב: עברנו, והקרי עברם); ואחד המעתיקים כתב במקום המספר נ"ו, שלא היה מצוי לו, את המספר מ' הנמצא לרב בגמרא. הגנה זו נוחה לפי־דעתי להתקבל יותר, מפני שהיא ברוח בעל המאמר בראש השנה (דף י"ח, ע"א), שרבה שעסק רק בתורה חי נ"ו שנה, ואבוי שעסק אף בגמילת־ חסדים חי יותר ממנו, ששים שנה. מצד אחר אינו נבדל מאותו שבחר בו הרב כ"אם בארבע שנים, ותחת אשר לפי־דעתו היה רבה במות רבי יוחנן כבן כ"ח שנה, יהיה לפי־הגהתי בן כ"ד שנה, מה שאינו מעלה ולא מוריד; אבל בכל־זאת איני אץ להחזיק בדברי ולחשב אותם לבטוחים לגמרי, כאשר יעשה הרב הבוטח כדרכו בדבריו יותר מדי, כי סוף־סוף אינם אלא השערה. י. חשבון שמטים ויובלות אצל הכותים. מתוך סדרי שנות הדורות שבתורה, לפי הנוסח שבידיהם, הוציאו הכותים, שמבריאת־עולם עד מיתת משה וביאת הארץ, או „עד מובא ישראל ארץ כנען“ (ו), עברו ב"א חשצ"ד שנה (עין חאריך בריאת־העולם, סמן י"ב, „התקופה“ ט) ומפני־סתם לארץ, ישבו מעבר אל מדבר ימה (בעבר הירדן המערבי והיא ארץ־ישראל) שבע שנים, עד אשר הניח ה' להם מאויביהם וישבו בטח, אבל מיד בביאתם לארץ נתחילו במצנת שמטה ויובל, „וחשבון השמטים והיובלים החל העם בו בעת באם אל ארץ כנען“, מתשרי שלאחר ביאתם לארץ, „כי בין באם אל הארץ והחלם יחשבו (לחשב) ששה חדשים, כי ראש חדש השביעי החל חשבון השנים שני השמטים“, ועשו בשנה השביעית לביאתם לארץ שמטה ומנו שבע שבתות שנים ועשו יובל בשנת החמשים, ושנת־ היובל הזאת, שגם לפי־דעתם עולה לכאן ולכאן, היתה הראשונה לשמטה שאחריה, באפן שלא היו בין יובל ליובל אלא מ"ט שנה בלבד. ונמצא

(1) „מן יום דברא אלהים אדם על הארץ ודמובא בני־ישראל אל ארץ כנען תרין אלפים ושבע מאות וארבעה ותשעים שנים; ומן מושב בני ישראל ארץ כנען עד יומי דאכתב בה זה המשנה תרין אלפים ותשע מאות וארבעה ושמנים שנה“ (לשון ספר „התולדות“, 393). מלת מושב משמשת פה רק בדרך־העברה ואינה מדקדקת לגמרי, כי במלה זו ישתמשו השומרונים בהוראת התישבות בני־ישראל אחרי אשר הונח להם מאויביהם וישבו בטח, כאשר ראינו בפנים.

היובל החמישי גומר בשנת רמ"ו. סדר חשבונם, כפי שאנו מוצאים אותו בספר „התולדה“, כך הוא: „חמשה יובילים מאתים וששה וארבעים שנה תוסיף על החמשה כזאת, ודע הן היובל הראשון חמשים שנה, היובל השני תשע ותשעים שנה והיובל השלישי מאה שנה ושמונה וארבעים שנה והיובל הרביעי מאה שנה ושבע ותשעים שנה והיובל החמישי מאתים שנה וששה וארבעים שנה והיובל העשירי ארבע מאות ושתיים ותשעים שנה והיובל העשרים תשע מאות וארבע ושמונים שנה וארבעים יובילים אלף ותשע מאות שנה ושמונה וששים שנה חמשה וחמשים יובילים תרי אלפים ושבע מאות שנה ושש שנים“. כל המספרים האלה יצאו לו על-ידי פעולת הכפל בחשבו כל חמשה יובלות לרמ"ו שנה; מכאן ואילך בעל הספר מוציא מספר שנות היובלות על-ידי תוספת מ"ט מ"ט שנה. ובדרך כזה הוא מוצא ששים יובלות עולים ב"א תתקנ"א, ועליהן הוא מוסיף עוד מ"ט מ"ט שנה, עד שהוא מגיע לס"ה יובלות, ששנותיהם עולות ג"א קצ"ו שנה. על-פי החשבון הזה יקצוב בעל הספר את השנה שכתב בה „זה המשנה“ ואומר: „חקרנו על היובילים אשר דברו (צ"ל עברו) ממושב בני ישראל ארץ כנען עד היום הנה והוא חדש תמוז דפגע חדש רביע הראשון (1) מן שנת שבע וארבעים ושבע מאות לממלכת בני ישמעאל (2) ומצאנו אותם ששים יובל היא השנה הרביעית (3) מן השפטה החמישית מן היובל האחד והששים למושב בני ישראל הארץ הקדושה ארץ כנען היא שנת חמשת אלפים ושבע מאות ושמונה ושבעים ליצרת העולם היא שנת שבע מאות וארבע עשר לידוגרד“. והחשבון מובן ממה שאמרנו. כי אם משנות-היצירה, שהן ה"א תשע"ח, נגרע ב"א תשצ"ד שנה שעברו מבריאת-עולם עד ביאת הארץ, תשארנה ב"א תתקפ"ד שנה (ומן מושב בני ישראל ארץ כנען עד יומי דאכתב בה זה המשנה תרין אלפים ותשע מאות וארבעה ושמונים שנה מעת החלו יעשו שמטים) ואם נוציא מן המספר הזה ששים יובלות, שהם עושים לפי האמור למעלה, ב"א התקנ"א, תשארנה ל"ג שנה, ונמצא שעברו ארבע שמטים וארבע שנים מן היובל הזה, והשנה שבעה הספר עומד בד שנה חמישית לשמטה.

אבל בכל היות החיבור הזה ברור ומגיש אינו צולה יפה כלל עם העקרים שהוא מסוד עליהם. ששים יובלות בני מ"ט שנה עושים 2940 ויחד עם השנה העודפת ביובל הראשון יעלו אל 2941, ונמצאה שנת 2984, לבריאת

(1) פָּנְתוּ לְחֹדֶשׁ הָרִבְעִי רִבְעֵי רֵאשׁוֹן (רביע אל-אואל). והרי"א גיבויאר חשב בטעות, שמלת רביע פירושה חודש הרביעי הוא חודש תמוז, והעתיק Le quatrième mois, le Thammouz (צד 425), אם אמנם כאשר מצא את המלה הזאת פעם שנית העתיק אותה כהוגן rebli el-aval (צד 426).

(2) שנת 747 למחמדים התחילה בכ"ד לאפריל 1346 למנין הנהוג, יחד עם חודש אֶיֶר ה"א ק"ו ליצירה, וחודש רביע ראשון התחיל ביום כ"ד יוני יחד עם חודש תמוז, וסנת 714 לידוגרד (שחלחל מנינו הוא מיום ט"ז יוני 732 למנין הנהוג) התחילה ששה ימים לפני-כן.

(3) למטה מזה קצת יאמר: „מצאנו אתם ששים יובילים וארבעה שמטים וארבע שנים מן השמטה החמישית“. ולשון זה מדקדק יותר, כאשר נראה במרוצת דברי החשבון.

בני־ישראל בארץ כנען, שנת מ"ג ליובל הס"א, או שנה ראשונה לשמטה השביעית מן היובל הזה! סבת הטעות הזאת היא, שפֿל־זמן שהמחשב מוציא את שנות היובלות על־ידי הוספת מ"ט מ"ט שנה (כמו בחמשת היובלות הראשונים וכן מיובל ג"ה עד ס"ה) הוא הולך לבטח דרכו; אבל משעה שהוא משתדל לקצר עליו את הדרך ולמצא את שנות היובל על־ידי הוספת מספר שנים של חמשה יובלות או על־ידי כפילתם (כדרך שהוא עושה בעשרה, בעשרים, בארבעים ובנ"ה יובלות), הוא עושה מדחה... מספר רמ"ו שנה של חמשת היובלות הראשונים כולל בתוכו שנה אחת יותר ממספר השנים אשר ביובלות שאחריו, לכן הוא טועה בכל חמשה יובלות שהוא מוסיף על היובל הראשון בשנה אחת. בדרך כזה חשב לנ"ה יובלות עשר שנים יתרות, והטעות הזאת נשארה בעינה גם במספר השנים של ששים יובלות, כי את חמשת היובלות האחרונים חשב מ"ט מ"ט שנה, ואלו הוסיף על מספר הנ"ה יובלות רמ"ו שנה של חמשה יובלות, או יצאה לו טעות עוד בשנה אחת יותר. באיזה דרך התאימו השומרונים את חשבון השמיים והיובלות, אם הם נוהגים אצלם במעשה, עם החשבון המזור הזה, קשה מאד להבין.

עד־כמה שאפשר להוציא משפט על יסוד החמר המועט שיש בידינו, נוטה אני לשער, שאף־על־פי שכל חשבון בעל הספר משבש מיסודו, מכל־מקום בעקר הדבר, ששנת ה"א ק"ו היתה חמישית בשמטה אצל הכותים, הדין עמו. והדעת נותנת, שלקח את שנת־השמטה הזאת מן המציאות, אלא שהסמיכה על חשבון מוטעה. בספר *Bibliot. Samarit. להידנהים* (ח"ג, צד 120-122) נמצאו מולדות וקביעות ראשי־חדשים לשומרונים לשנות התקע"ח, ושמ"ו ליצירה, ושם נאמר על הראשונה שהיא שנת ה בשמטה, על השניה שהיא שנת ב, ועל השלישית שהיא שנת א בשמטה, ומספרים אלה מְכֻנְּנִים היטב לפי ההנחה, ששנת ה"א ק"ו היתה חמישית בשמטה.

והנה בדברי על תאריך בריאת־העולם (סמן י"ב, "התקופה" ט) ראינו, שהיו חלופי־דעות בין השומרונים בעצמם במנין שנות־הבריאה. פֿלֶם שְׁוִים בדבר, שמבריאת עולם עד ביאת הארץ (ששאבו את השנים מספר תורתם) עברו ב"א תשצ"ד שנה; אבל במנין השנים מביאת הארץ ואילך, שהוא מיסוד על שנות כהניהם הגדולים שהיו בידם במסורה, הדעות מתחלפות. ומעתה אפשר לשער, שאחד מכהני השומרונים, שחקע יתדותיו מצד אחד על מנין־השמיים שבזמנו ומצד אחר על שנות־הבריאה שהיו בידו, עשה את החשבון המשבש הזה, להראות שחשבון־השמיים שלהם התחיל מיד ממיחת משה, והוא חשבון משולשל מפינתם בן אלעזר עד היום הזה. ונראה, שהחשבון המזור הזה נולד עוד בערך היובל הנ"ו או אחריו מעט (בערך הזמן שנכתב בו ספר, "התולדה" על־ידי אלעזר בן־עמרם בשנת תקמ"ד לממלכת ישבעאל. ע"ן *Chronique Samarit.*, p. 395), ולכן מן היובל הנ"ה ואילך עד יובל ס"ה נקצב מספר שנות היובלות על־ידי הוספת מ"ט מ"ט

שנה, ולא על-ידי הוספת חמשה חמשה יובלות, כדרך שאנו רואים בעשרה, בעשרים ובארבעים יובלות שלפני-כן. והוא הדבר שעמדה הטעות במקומה, ולא הוסיפה להתרבות יותר.

כל חשבונות אלה יוצאים משנת ביאת הארץ (מובא בני ישראל אל ארץ כנען), אבל התישבותם והאחוזם בארץ, מושב בני ישראל, היתה שבע שנים אחרי-כן. ולכן יוסיף בעל הספר ויאמר: „ואם תדרוש תחשב היובילים אשר עברו ממושב בני ישראל בארץ כנען ועד עתה תוסיף על שני החשבון הגדול (על מספר השנים מבריאת עולם עד ביאת הארץ) שבע שנים... (1) כי אנחנו עתקנו (כלומר קבלנו מן המסורה) על אבותינו עליהם הרצון, כי הם ישבו מעבר אל מדבר ימה שבע שנים וכו'“, כאשר העתקתי למעלה. אך דרך חשבון זה לא היה משמש לקביעת שמטים ויובלות אלא כעין מנהג של סלטול בלבד, כדי להרבות בתאריכים (עין בפרק התאריכים, סמן י"ב).

יא. שיטת הקראים בחשבון שמטים ויובלות. דבר פשוט הוא ברור ומובן מאליו, ששאלות מן המין שאנו עוסקים בו בפרק הזה, כחשבון שמטים ויובלות, שהיו נוהגים בעם בפעל, אינן נפתרות מטבען, על-פי העיון והסברה בלבד, על-ידי חקירה ודרישה בפרוש פְּנֵת התורה במצוה זו. בדברים כאלה לא המדרש הוא העקר, אלא המעשה: המנהג שהיה שורר בזמנו בחיים. השמטים, שנעשו בפעל בזמן בית שני, מאשרות את המסורה שהיתה בידי הגאונים בחשבונות השמטים, ומוציאות אותה מידי כל-ספק; ועקבות השמטה שמצאנו בספר נחמיה, כאשר ראינו למעלה, נותנות לנו ידים להחליט, שמנין השמטים התחיל עם עליית עזרא לארץ-ישראל, וגם פה מתאשרים דברי הקבלה, שעזרא קדש שמטים ויובלות (אם אמנם בשנה אחרת ממה שקצבו על יסוד דעת בעל „סדר עולם“ בחשבון שנות בית שני). גם מנהג הכותים אפשר שהוא מסורה בידם מאבותיהם, מזמן שהתחילו למנות שמטים ויובלות, על-פי תורת משה שקבלו עליהם, אלא שהמשיכו חשבונם לאחור, עד זמן ביאת ישראל לארץ. לפי נוסח התורה אשר בידיהם, כדי להראות בזה את קדמותם. אך זר ונפלא מאד דרך הקראים, שסרו בחשבון-השמטים ממסורת אחיהם הרבנים ואמרו להתיר את השאלה הזאת מן הסברה על-פי הבנתם בפרוש הכתובים שבתורה בלי כל חמר אחר הדרוש לדבר. במספר שנות בית שני שאחר חתימת המקרא לא מצאו להם דרך אחרת כ-אם לקבל דברי בעל ס"ע כהיותם, ורק בתקופת המקרא מצאו להם שני מקומות להתגדר בהם, בשנות ישיבת ישראל במצרים וימות הבית הראשון, אבל באחרונה חזרו גם בזה אל המנין שבידינו (עין בפרק התאריכים, סמן ח). הדבר האחד בחשבון-השמטים, שסרו בו מדברי בעל ס"ע, הוא בדבר שבע שכבשו ושבע שחלקו, שלא הודו אלא בשבע שנים בלבד, שיש להם רמז בדברי פֶּלֶב

(1) בספר „התולדות“ (עד 394): „ששה שנים, כי אם בשביעית נסחו פינחס אבינו על רחב הרגריזים“. ונראה, שיש לתקן שבע תמורת ששה.

בספר יהושע; אבל בשבע שנים האחרות, שהוציאו חכמי התלמוד (לפי שיטת חכמים) מדברי יחזקאל: בארבע עשרה שנה אחר אשר הפתה העיר, שהקראים מפרשים בענין אחר (עין ב, מבחר, פרשת בהר, בספר „גן עדן“, ענין שמטה, פ"א, וב„אדרת אליהו“, פ"ג). שנת-היובל אצלם אינה ממנין שמטים, ונמצאה תקופתו חמשים שנה (עין בכל המקומות האלה). על-פי יסודות אלה מוצא בעל „גן עדן“ (סוף פ"ג), ששנת ה"א קי"ד היתה שנת ה' לשבוע ג של יובל נ"ג; ובעל „האדרת“ (פ"ג) – ששנת ה"א רנ"ז היא שנה חמישית לשבוע שני של יובל נ"ו). והדבר מבאר מאלי, שאילו יסדו את חשבונותיהם על אחד מן התאריכים האחרים שהיו לקראים הקדמונים במנין בריאת-העולם (עין בפרק התאריכים, שם), היו מגיעים לתולדות אחרות.

יב. דעת בעלי בקרת-המקרא בענין שמטים ויובלות. חוקרי-העמים העוסקים בבקרת המקרא Frank, Hupfeld, Wellhausen אשר נתחו כל התורה כלה לנתחיה – לא רק למגלות מגלות, כי גם לשורות שורות – היודעים מתי נכתבה כל פרשה וכל מקרא ממנה, בדקו ומצאו, ששמטה שנאמרה בתורת כהנים (פ' בהר) משנה מאותה שנאמרה בספר-הברית (בפרשת משפטים) ובמשנה-התורה (פ' ראה), והוציאו מזה תולדות שונות. לפי דעת מקצת המבקרים, אין בספר-הברית כל-זכר לשמטת קרקע בשביעית, כי כנוייה-הנקבה בפעלים „תשמטנה ונטשתה“ (שמות, כ"ג, י"א) אינם מוסבים על מלת „הארץ“, כ-אם על מלת „תבואתה“, שבעלי הַשְׁדוֹת מצוים לעזובה לעניים, אבל לא להוביר שדותיהם; ולדעת מבקרים אחרים, השמטה במשמעות שבייתת-הארץ עתיקה מאד, אבל לא היתה שנת-השמטה קבועה וקיימת, ולא היתה נוהגת בכל רחבי הארץ בזמן אחד, וכונת המקרא בספר-הברית לא היתה אלא להגביל עבודת האדמה לשש שנים, ולהובירה שנה אחת: במקום אחד היו שובתים מעבודה בשנה זו, ובמקום אחר בשנה אחרת. כי אלו היה כל העם נמנע מעבודת קרקע בשנה אחת, כ-אז לא קראו רעב על הארץ. אבל גם בצורתה זאת היתה מצנת שמטה רפויה בידם; ובמשנה-תורה, שנגלה בימי המלך יאשיהו, נזכרה רק שמטת כספים, וגם היא לא היתה נוהגת אלא משנת י"ח ליאשיהו, שבה נמצא הספר בבית ה', עד נחמיה, שהוא מזכירה בספרו (נחמיה, י, ל"ב), ופסקה מיד אחריו, ולכן לא ימצא עוד כל רשם אחר ממנה. השמטה, במשמעה הרחב, נתחדשה בזמן שאחר נחמיה, קדם שנחתם ספר תורת-כהנים ונכנס לתוך חמשה חמשי תורה, אז קבלה השמטה צורה אחרת: עבודת קרקע ואסורה בכל חלקי הארץ כלם כאחד, בשנה אחת קבועה וקצובה מראש. אבל מלבד שתי שמטות אלה, שמטת קרקע ושמטת כספים, נעשה עוד תקון חדש – שלוח עבדים להפשי, שהוציאו חכמים אלה מסברה, בסמכם

(1) חשבונותיהם אלה מיסודים על ההנחה, שיציאת מצרים היתה בשנת ב"א תמ"ט. אבל יש לתמוה על שני החכמים האלה (וביותר על בעל „האדרת“ המאריך לדבר על שני המנינים לבריאה מבהר"ד ומן וי"ד), שלא הרגישו שזה אינו אלא לחשבון אנשי-מזרח, אבל לפי חשבונם, שהם חושבים מבהר"ד, מספר שנות-השמטה פחות בשנה אחת.

על דברי ירמיהו (סמן ל"ד), שכרתו בני-ישראל ברית בימי צדקיהו לקרא לעבדיהם ולשפחותיהם דרוור (אם אמנם לא פרש שם, שהיה בשנת-השמיטה, ושלוח העבדים בהמון רב אפשר שהיה אז רק מפני שכבר השתעבדו בהם יותר משש שנים מעת מכירתם), והחליטו, שבתחלה היה זמן שלוח כל-אחד מן העבדים בשנה אחרת, בשנה השביעית למכירתו. אבל לאחר שנקבעה לשנת-השמיטה שנה קבועה ומחלטת, נעשה גם שלוח עבדים בשנה זאת לחובה; ולכן נקראה לדעתם בשם שנת הדרור (יחזקאל, מ"ו, י"ז), ושמיטה זו נתקבלה בעם בכל-תקף ובכל-חמר. כי עולי הגולה, אשר שבו אל אלהיהם בכל-נפשם, לא שמו לב אל סכנת-הרעב הכרוכה בעקב שמיטה מחלטת כזו, ואשר באמת לא היתה עוד גדולה ככראשונה, כי ארץ-ישראל היתה נושבת אז גם מעמים אחרים, אשר לא חדלו לעבוד את עבודתם בשנות השמיטה. מאחר מן השמיטה לכל שנויי צורותיה הוא היובל, אשר התכוון להשביט מפניו את השמיטה ולרשת את מקומה, לכל פרטיה: אסור עבודת-קרקע, שלוח עבדים ושמתת-כספים במשמעות נכבדה יותר, והיא חזרת שדות לבעליהם. היובל הקל הרבה את משא השמיטה, בהיותו בא אחרי תקופה ארפה של חמשים, תחת אשר השמיטה הקיפה את תקופתה בשבע שנים. שני אלה, השמיטה והיובל, מצאו להם מקום בספר תורת-כהנים, שנתחבר בעת חתימת ספר התורה, ושם התלכדו לא במשפט לחקה אחת, בעוד שהיו באמת שני דברים נפרדים.

אחרי מבקרים אלה הלכו שני חכמים מציינים מתונים בדין, התוכן האיטלקי Schiaparelli בספרו „חכמת התכונה בספרי-הקדוש“ (מסמן 106 עד 115) והתוכן האשכנזי גינצ'ל בספרו (ח"ב, סמן 142).

אין פה מענייני להתחקות על חקירות אלה מן הנקדה אשר העמידו אותן עליה המבקרים האלה, ולהביא במשפט את סברותיהם והחלטותיהם, אשר המפקפק בהן לא יחשב חלילה לכופר בעקר; ולדעתי לא נפריז הרבה על המדה, אם נאמר, שרב השערותיהם דומות כאינן שענפיו מרבים ושרשיו מועטים... כמדמה אני, שיכול אני לפטור את-עצמי מעבודה זו, – וביחוד אחרי אשר קדמני בה החכם ר"ד הופמן בספרו Leviticus – וכשם שקבלתי שכר על הדרישה, כך אקבל שכר על הפרישה. אך רואה אני להעיר על זרות אחת, שאני מוצא בהשערות אלה מצד הענין, שהשמיטה בכל חמר אסוריה, שהיה באמת קשה לעמוד בה, מהרה ונתקבלה בעם, בעוד אשר היובל, שיצא להקל ולא להחמיר, לא מצא לו מסלות ביניהם. וללא שאין רצוני להכניס עצמי בהשערות חדשות, שאין לי עליהן ראיות מוכיחות, הייתי נוטה לחשב להפך, שהיובל עתיק הוא לימים מן השמיטה, ומוצאו מזמן שלא נתפתח עוד רגש חיי-מדינה היטב, ושבטי ישראל טרם התאחדו, האדמה היתה עוד קנין הכלל, וכל שבט ושבט היה מקפיד לבצאתי יגרע חלק מנחלתו ונוסף על נחלת אחיו, כאשר שמענו טענות כאלה מפי מטה בני-יוסף בפרק הקדום הזה (במדבר, ל"ו), – ולכן בסור הסבה הראשה אבד ליובל הרבה מכחו. וכעין זה הבינו גם רבותינו חכמי המשנה ואמרו

על המקרא לכל-יושביה: "היא עליה, אבל היו מעורבים, שבט יהודה בבנימין ושבט בנימין ביהודה, יכול יהא היובל נוהג תלמוד לומר יושביה, לכל-יושביה" (תורת כהנים, בהר, פ"ב). אבל, כאשר אמרתי, חושב אני דברי אלה להשערה בלבד, ואין אני קובע בה מסמרות כלל.

יג. תקופת היובל בתור מתזור של עבור. בתקופת היובל דמו מקצת חכמים למצא מחזור של עבור, שהיתה תכליתו להשוות שנות החמה והלבנה. את הרעיון הזה הרה והגה בראשונה אחד מחכמי העמים, פרנק שמו, בספר מיוחד שחבר בענין זה. אחריו החרה החזיק החכם ג'רר בספרו: "אפריס דער כראנאלאגיע" (גאטטינגען, 1777). תקופה בת מ"ט שנה, שלקחו חכמים אלה ליסוד, כוללת בתוכה שני מחזורים של י"ט שנה ומחזור אחד של י"א, שכל אחד מהם משה את שנות החמה והלבנה בקרוב מסיים, ויתרון שנת הלבנה על שנת החמה עולה, מקץ כל מ"ט שנה, רק ליום אחד ושליש. השערה זו – שעבר עליה איד'ר (I, 505) בעקמת שפתיו – שבה ונתקבלה אחרי בלוותה על-ידי החכם צוקרמן, שהוסיף לה לזית'חן, בהראותו, כי לפי הלוחות המדקים של אלופסן והגסן, ההבדל בין ימות החמה והלבנה עולה מקץ מ"ט שנה רק $38^{\circ} 22' 58''$ והר"א שווארץ, אשר מספרו (צד 11) אנו שואבים את הידיעה הזאת, ממאן לקבל דעה זו, המיסדת על שיטת רבי יהודה, מפני שחבריו ה"חכמים" אינם מודים לו, אם אמנם משום הא לא איריא, כי כאשר ראינו, היתה תקופת היובל כוללת במעשה רק מ"ט, ולא חמשים שנה. והוא מעיר, שאפשר היה למצא גם לפי שיטת חכמים מחזור עבור כזה, בן חמשים שנה, אם נניח מדת שנת החמה שס"ה ורביע ושנת הלבנה שנ"ד יום מקננים. במחזור כזה ימצאו י"ט חדשי עבור, שבאחד מהם י"א מלאים ו' חסרים, ובשני – י"ב מלאים ו' חסרים. כ"אז ישתוו ימות החמה והלבנה בדיוק גמור. אולם השווי הזה הוא רק למראה-עינים, ובאמת יתאחר הירח להראות מקץ חמשים שנה בשעור שבעה-עשר יום ויותר, מפני ששנת הלבנה עוברת שנ"ד יום כמעט בתשע שעות. אולם החכם שווארץ דוחה בצדק השערת פרנק וצוקרמן, וגם השערת עצמו, מפני שבזמן קדום כזה היו קובעים את החדשים והשנים רק על עדות החוש בלבד ולא על תקופות ומחזורים. גם התוכנים Schiaparelli (סמן 116) וגניצל (ח"ב, סמן 142) דחו את ההשערה המזורה הזאת בשתי ידיים.

אפשר היה למצא דרך אחרת פשוטה יותר ולראות בתקופה של חמשים שנה מחזור משה שנות החמה והלבנה, אם נניח, שחשבו שנת החמה עם המצרים הקדמונים לשס"ה יום מקננים; כי חמשים שנות-חמה כאלה אינן נבדלות מתרי"ח חדשי לבנה כ"אם בשעור שתי שעות וש"ה חלקי תתר"ף. על היסוד הזה ערך החוכן תלמי בספרו מולדות ונגודים של הירח במחזורים של כ"ה שנות חמה, או חציו של יובל, שיש בכל מחזור ש"ט חדשי לבנה. ואיד'ר, אשר לא אץ לראות בתקופת היובל מחזור של עבור, אומר על המחזור של כ"ה שנה, שהיה ידוע עוד למצרים הקדמונים,

ומוצא לו רמז במנהג המצרים, כפי מה שכתבו סופרי היינים, להמית את הפר אפיס הנערץ בעיניהם, אם הגיע לכ"ה שנה; ולכן קרא את המחזור הזה בשם תקופת אפיס (ח"א, צד 182). אבל השערתו זאת, ככל ההשערות שיסודתן ברכזים, נפלה במוט היסוד שעליו נבנתה. מכתבי חרטמי מצרים נודע לנו, שנתנו לאפיס להאריך ימים יתר, ועל המצבות אשר העמידו לפרים הקדושים האלה נראה שהיו מהם שחיו מקצתם כ"ו וגם כ"ה שנה, ומחזור בן כ"ה שנה, שנשתייץ בו תלמי, מוֹפָאָא מימים האחרונים (עין גינצ'ל, ח"א, צד 180-181). והוא הדבר גם בתקופת-היובל, שנעשתה למחזור של עבור רק במוחם של מקצת חכמים אוהבי השערות מהדודות, אף שאין להם על מה שיסמכו.

אולם אם הפריזו החכמים האלה, פרנק וצוקרמן, מאד על המדה, באמרם ליחס למחוקק הגדול מטה מורה, להשוות על-ידי תקופת היובל-שהיתה לה תעודה אחרת - את שנות החמה והלכנה, בזמן אשר לא עלת עוד על לב איש לבקש חשבונות רבים כאלה - הנה עקר השערתם יש לה יסוד. ובימים המאחרים, כאשר החל הקדוש על-פי הראייה לפנות מקום לקדוש על-פי החשבון, ראו חכמי ישראל את-עצמם זקוקים לבקש להם דרכים שונים לכון את הראייה עם החשבון, ומחזורים רבים יולדו להם, ככל אשר בררתי בפרק המחזורים. ואחד מן המחזורים ההם היה מחזור היובל בן מ"ט שנה, ואילו פון רבי אבהו, באמרו על ארבעה ועשרים משמרות, אשר יסדו דוד ושמואל הרואה באמונתם: אומנות גדולה היתה שם, שלא יהא משמר נוטל ושונה בשדה אחוזה (ירושלמי, תענית, פ"ד, ה"ב), כאשר נתברר שם בארְפֶה.